

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

**Навчально-науковий інститут фінансів, банківської справи
Кафедра фінансів імені Л. Л. Тарангул**

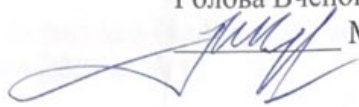
Затверджено

Вченою радою Інституту

протокол від «18» 05 2021 р. № 9

Голова Вченої ради Інституту

М.О. Кужелєв

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
навчальної дисципліни
«БЮДЖЕТНА СИСТЕМА»**

для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
денної та заочної форми навчання
галузь знань 07 «Управління та адміністрування»
спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
Освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа та страхування»
Статус дисципліни: обов'язкова

ІРПІНЬ 2021

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Бюджетна система» складений на основі робочої програми навчальної дисципліни затвердженої Науково-методичною радою УДФСУ «14» травня 2020 р. (протокол № 4).

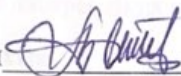
Автори:

Т. А. Коляда, к.е.н., с.н.с., доцент,
доцент кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул
протокол від «02» квітня 2021 р. № 12.

Завідувач кафедри

М. Д. Бедринець, к.е.н., доцент

ЗМІСТ

Методичні рекомендації щодо роботи з конспектом лекцій	3
Тема 1. Сутність, призначення і роль бюджету держави	4
Тема 2. Бюджетний устрій і побудова бюджетної системи України	13
Тема 3. Система доходів бюджету	22
Тема 4. Система видатків бюджету	32
Тема 5. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	41
Тема 6. Державний борг	49
Тема 7. Міжбюджетні відносини і система бюджетного вирівнювання	56
Тема 8. Фінансування соціальних (обов'язкових) видатків бюджету	68
Тема 9. Фінансування дискреційних видатків бюджету	68
Рекомендована література	79

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З КОНСПЕКТОМ ЛЕКЦІЙ

Метою викладання навчальної дисципліни «Бюджетна система» є надання здобувачам вищої освіти теоретичних знань про фінансові відносини, що виникають з приводу формування і використання бюджетних ресурсів держави, з'ясування принципів побудови і функціонування бюджетної системи, розкриття особливостей бюджетного перерозподілу в умовах децентралізації влади, визначення джерел фінансування бюджетів під час їхнього збалансування, розкриття впливу бюджетних відносин на темпи соціально-економічного розвитку країни.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Бюджетна система» є: ознайомити здобувачів вищої освіти із сутністю та теоретико-правовими засадами побудови та функціонування бюджетної системи України; навчити основам організації бюджетного процесу України; дати знання щодо повноважень та компетенцій суб'єктів бюджетного процесу; сформувати теоретичну і методичну базу, що необхідна для розуміння та використання на практиці методів формування і використання коштів державного та місцевих бюджетів України; виробити вміння аналізувати фінансові показники доходів і видатків бюджетів усіх рівнів задля прийняття ефективних управлінських рішень стосовно збалансування державних фінансів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі вищої освіти повинні:

знати: понятійний апарат, сутність фінансових категорій і понять; взаємозв'язки між ланками бюджетної системи; права та обов'язки учасників бюджетного процесу; основи бюджетного устрою та принципів побудови бюджетної системи; методи і джерела формування доходів бюджету та напрями і форми фінансування видатків бюджету; методики планування видатків бюджету; основи управління державним боргом.

вміти: орієнтуватися в сучасних інформаційних джерелах; застосовувати на практиці основних методик планування та прогнозування доходів та видатків державних і місцевих бюджетів; розраховувати основні бюджетні показники, міжбюджетні трансферти; проводити аналітичну роботу з метою виявлення основних тенденцій розвитку бюджетних відносин; здійснювати оцінку якості управління державними та місцевими бюджетами.

Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти денної і заочної форми навчання розроблений з метою систематизації і полегшення процесу засвоєння здобувачам вищої освіти теоретичних знань з питань формування та використання бюджетних ресурсів держави.

Конспект лекцій складено в тематичній послідовності згідно з програмою курсу «Бюджетна система».

Здобувачі вищої освіти повинні керуватися конспектом лекцій при виконанні поточних і підсумкових контрольних робіт та індивідуальних завдань, а також при підготовці до екзамену з курсу.

Здобувачам вищої освіти слід враховувати тісні міжпредметні зв'язки дисципліни «Фінанси», «Макроекономіка», «Статистика», «Фінансовий ринок», «Банківська система», «Податкова система», «Митна справа» та інші.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1
«СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ БЮДЖЕТУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСАХ.
СИСТЕМА ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ»

ТЕМА 1
СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ

МЕТА: розкрити економічну сутність і призначення бюджету, його функції та класифікацію основних складових, з'ясувати сутність поняття «бюджет як основний фінансовий план держави».

Ключові поняття і терміни: державний бюджет, бюджетні відносини, суб'єкти бюджетних відносин, об'єкти бюджетних відносин, функції бюджету, фонди грошових ресурсів, державний план, фінансовий план, бюджетна класифікація.

План:

1. Економічна сутність і призначення бюджету.
2. Функції бюджету.
3. Бюджет як основний фінансовий план держави.
4. Бюджетна класифікація.

1. Економічна сутність і призначення бюджету

Бюджет є основною ланкою державних фінансів і важливою складовою фінансової системи.

Державні фінанси виражають сукупність економічних відносин у грошовій формі з приводу розподілу та перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою фінансового забезпечення реалізації функцій держави.

Бюджетним відносинам властиві такі ознаки:

- розподільчий характер;
- носієм бюджетних відносин є гроші, тобто ці відносини мають вартісне вираження;
- кінцевою метою бюджетних відносин є формування і використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Суб'єктами цих відносин є юридичні й фізичні особи та держава, **об'єктом** - ВВП.

За певних умов **об'єктом** фінансових відносин може бути **національне багатство**, виражене у вартості накопичених у суспільстві матеріальних благ та природних ресурсів.

Отже, бюджетними відносинами охоплюються всі юридичні особи, кожен громадянин держави і кожна державна структура, при цьому відносини можуть супроводжуватись одно- або двостороннім рухом коштів.

Призначення бюджету в державі виявляється через систему економічних відносин:

- між державою і підприємницькими структурами в процесі мобілізації доходів, накопичень і фінансування з бюджету;
- між державою і населенням у процесі розподілу і перерозподілу ВВП;
- між ланками бюджетної системи при бюджетному врегулюванні.

Таким чином, бюджет держави як об'єктивна економічна категорія - це сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП і національного багатства, з метою формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Чинники, що впливають на величину бюджетного фонду:

- рівень розвитку економіки;
- виконання державою економічних і соціальних завдань;
- масштаби структурних зрушень у народногосподарських пропорціях;
- методи господарювання на підприємствах, в установах та організаціях.

2. Функції бюджету

Бюджет держави виконує дві функції — *розподільну* і *контрольну*.

Зміст *розподільної функції* бюджету визначається процесами розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між різними підрозділами суспільного виробництва.

Бюджетний перерозподіл є багатограним (міжгалузевим, міжтериторіальним та ін.) і багаторівневим (обласний, міський, районний та ін.).

Специфіка розподільної функції полягає ще й у масштабності операцій, багатоканальності грошових коштів і великій різноманітності цільових фондів, які утворюються.

Розподіляючи майже половину всього валового внутрішнього продукту, бюджет формує численні фонди різноманітного цільового призначення.

З бюджетом держави пов'язані всі підрозділи суспільного виробництва та сфери послуг.

Контрольна функція полягає в тому, що бюджет об'єктивно через формування і використання централізованого фонду грошових коштів держави відображає економічні процеси в країні.

Основу контрольної функції становить рух бюджетних коштів, які відображаються у відповідних показниках бюджетних надходжень і видаткових призначень.

Особливістю контрольної функції бюджету є високий рівень централізації фінансових ресурсів у руках держави, а централізація завжди означає підзвітність і створює передумови для організації державного фінансового контролю зверху до низу.

3. Бюджет як основний фінансовий план держави

За формою бюджет є фінансовим планом, який характеризується всіма властивими фінансовим планам ознаками - строком, на який здійснюється планування, наявністю дохідної та видаткової частин, поділом на певні складові (розділи, групи однорідних доходів і видатків, статті) тощо. При цьому бюджет держави посідає центральне місце серед інших фінансових планів, які існують у країні. У бюджеті як основному фінансовому плані відображені результати розподільчих процесів, що здійснюються за допомогою бюджетних відносин, передбачені джерела та обсяги надходжень, напрямки розподілу і використання коштів централізованого грошового фонду держави.

Бюджет як фінансовий план має власну форму, є збалансованим, його показники тісно взаємопов'язані з іншими фінансовими планами. Вертикальна структура цього плану відповідає структурі бюджетного устрою.

Складовими бюджету як фінансового плану є *поточний бюджет і бюджет розвитку*, загальний і спеціальний фонди бюджету.

За організаційною побудовою бюджет є центральною ланкою фінансової системи суспільства та основною ланкою державних фінансів, яка має власну структуру, відображену у бюджетній системі. Бюджет держави охоплює державний бюджет та місцеві бюджети, за допомогою яких реалізується весь обсяг бюджетних відносин, причому у кожній з цих ланок бюджетні відносини визначаються місцем відповідного бюджету в ієрархічній структурі бюджетної системи.

За матеріальним змістом бюджет є основним централізованим фондом грошових коштів держави, він характеризується такими ознаками:

- винятковим правом держави на розпорядження коштами фонду. Крім держави в особі органів державної влади та місцевого самоврядування, ніхто не має права ухвалювати рішення про наповнення чи використання коштів фонду;

- державно-правовим регулюванням процесу формування і використання коштів фонду. Держава при цьому регулює процес використання коштів фонду за напрямками та відповідно до власних потреб і фінансових можливостей:

- однобічним рухом грошових коштів у процесі формування і використання коштів фонду;

- цільовим призначенням фонду. Використання коштів за цільовою ознакою та цільовим спрямуванням є основною умовою діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та їхніх структурних підрозділів;

- динамічністю. Фонд перебуває у постійному русі. У ньому кошти не нагромаджуються, а відповідно до їхнього надходження використовуються для фінансування видатків;
- мобільністю та масштабістю. За масштабами та мобільністю бюджетний фонд не може зрівнятися з жодним централізованим чи децентралізованим грошовим фондом, оскільки у ньому зосереджуються близько третини ВВП держави.

4. Бюджетна класифікація

Бюджетна класифікація — це єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

- 1) Класифікація доходів бюджету.
- 2) Класифікація видатків та кредитування бюджету.
- 3) Класифікація фінансування бюджету.
- 4) Класифікація боргу.

Бюджет відповідно до Бюджетного кодексу може складатися із загального та спеціального фондів. Кожен із них має дохідну та видаткову частину. Загальний фонд концентрує загальні доходи та загальні видатки держави, які переважно не мають чіткого зв'язку між собою, оскільки окреме джерело ресурсів не прив'язане до конкретного напрямку витрачання коштів. Спеціальний фонд бюджету - це складова бюджету, яка містить надходження до бюджету, призначені для спрямування на конкретні заходи, та витрати з бюджету на реалізацію цих заходів.

Складовими загального фонду бюджету є:

- 1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;
- 2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;
- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);
- 4) фінансування загального фонду бюджету.

Складовими спеціального фонду бюджету є:

- 1) доходи бюджету (в т. ч. власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;
- 2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у т. ч. власних надходжень бюджетних установ)^
- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);
- 4) фінансування спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний і спеціальний фонди та їхні складові визначаються Бюджетним кодексом і законом про Державний бюджет України.

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте об'єктивні передумови виникнення бюджету.
2. Перелічіть ознаки та особливості бюджету як економічної категорії.
3. Визначте сутність бюджету як правової категорії.
4. Визначте значення та місце бюджету у фінансовій системі.
5. Перелічіть основні функції бюджету та обґрунтуйте його призначення.
6. Визначте місце та роль бюджету в соціально-економічному розвитку України.
7. Назвіть та охарактеризуйте завдання та складові частини бюджетної політики.
8. Визначте сутність і дайте характеристику бюджетному механізму.

Рекомендована література:

Основна [3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 26].

Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 36, 37, 45].

ТЕМА 2**БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ І ПОБУДОВА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

МЕТА: розкрити сутність поняття «бюджетний устрій», розкрити особливості побудови бюджетної системи України та визначити її структуру, з'ясувати бюджетні права і повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування.

Ключові поняття і терміни: бюджетна система, сукупність видів бюджетів, структура бюджетної системи, принципи побудови бюджетної системи, організація функціонування бюджетної системи, економічна основа бюджетної системи, Зведений бюджет України, Державний бюджет України, Бюджет Автономної Республіки Крим, місцеві бюджети, бюджетний устрій, демократизація бюджетних відносин.

План:

1. Основи бюджетного устрою.
2. Поняття та структура бюджетної системи України.
3. Бюджетні права і повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування.

1. Основи бюджетного устрою

Бюджетний устрій — організація та принципи побудови бюджетної системи, її структури, розподіл доходів і видатків між окремими ланками, правові основи функціонування бюджетів, встановлення характеру взаємовідносин між бюджетами, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетний устрій України визначається *державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом України*, які сформувалися під впливом політичних, історичних та національних чинників.

Вертикальна структура бюджету характеризується двома поняттями: бюджетний устрій і бюджетна система, які тісно взаємозв'язані.

Бюджетний устрій характеризує, яким чином побудована бюджетна система, тобто бюджетний устрій - це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями влади.

Основи бюджетного устрою досить стабільні та мають в цілому однакові чинники впливу в різних країнах.

Бюджетна система відображає складові частини бюджету, тобто це сукупність всіх бюджетів, які формуються в даній країні у відповідності з її бюджетним устроєм.

Бюджетні системи різних країн можуть суттєво відрізнятися, хоча і засновуються на однакових підвалинах.

Основами бюджетного устрою, які характеризують напрямки та форми вертикальної побудови бюджету, виступають:

- виокремлення видів бюджетів;
- установлення принципів побудови бюджетної системи;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- організація взаємовідносин між бюджетами.

Виокремлення **видів бюджетів** ґрунтується на політичному устрої та адміністративно-територіальному поділі кожної країни.

Установлено два основні види бюджетів — *центральні* та *місцеві*.

У країнах з федеративним устроєм існують два *різновиди центральних бюджетів*: загальнодержавний та центральні для членів федерації.

В Україні центральними є Державний бюджет України і Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим.

Центральний бюджет в різних країнах може мати різні назви:

- центральний
- державний,
- загальнодержавний,
- федеральний тощо.

В Україні використовується термін “державний бюджет”.

Однак назва не міняє суті цього виду бюджету – він призначений для забезпечення загальнодержавних потреб.

Місцеві бюджети відповідно забезпечують потреби певних регіонів та населених пунктів. Їх склад відображає територіальний поділ країни.

2. Поняття та структура бюджетної системи України

Бюджетна система є сукупністю всіх бюджетів країни, урегульована відповідними правовими нормами і побудована з урахуванням бюджетного устрою й адміністративно-територіального поділу.

У червні 2001 р. Верховна Рада України прийняла Бюджетний кодекс, який визначив основні засади бюджетної системи України, її структуру, принципи та правові аспекти функціонування. У липні 2010 р. була прийнята нова редакція цього Кодексу, в якій уточнені окремі положення, пов’язані з функціонуванням бюджетної системи.

У Бюджетному кодексі проголошується, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та адміністративно-територіальними утвореннями. Бюджетна система України — сукупність державного та місцевих бюджетів (яких в Україні близько 12 тис), побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіального устроїв.

Сукупність показників бюджетів усіх рівнів, які входять до складу бюджетної системи України, є зведеним бюджетом України. Зведений бюджет використовується для реалізації засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України.

Структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм, який ґрунтується на адміністративно-державному устрої України. Бюджетний устрій ґрунтується на принципах єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності та самостійності усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України. Схематично структура бюджетної системи зображена на рис. 2.1.

Державний бюджет є одним із важелів державного регулювання соціально-економічних процесів та найголовнішим за своїм призначенням у бюджетній системі України. З державного бюджету здійснюється фінансування витрат на заходи держави в галузі економіки, національної оборони, державного управління, соціальної сфери, міжнародних відносин, обслуговування державного боргу та ін.

Рис. 2.1. Структура бюджетної системи України

Державний бюджет – це основний фінансовий план держави, якій складається з дохідної й видаткової частини та затверджений законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Важливою ланкою бюджетної системи України є місцеві бюджети, які за своєю чисельністю, найбільші.

Місцеві бюджети – це централізований фонд фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення функціонування місцевого самоврядування.

Взаємозв'язок між усіма ланками бюджетної системи забезпечується за допомогою зведених бюджетів.

3. Бюджетні права і повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування

Функціонування бюджетної системи і здійснення бюджетних відносин в Україні відбувається на основі законодавчих та нормативно-правових актів, визначених ст. 4 Бюджетного кодексу України. До них належить:

1. Конституція України
2. Бюджетний кодекс України
3. Закон про Державний бюджет України
4. Інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини
5. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України
6. Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.
7. Рішення про місцевий бюджет
8. Рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування

Конституція України встановила, що бюджетна система держави будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Цією нормою було закладено конституційні засади у визначенні й закріпленні бюджетних повноважень за органами державної влади та місцевого самоврядування. Незалежність у галузі бюджету свідчить про самостійність.

Закон «Про Державний бюджет України» визначає будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Таким чином, Конституція обмежує фінансові ресурси, якими може оперувати Уряд протягом бюджетного періоду для забезпечення державної політики. Принципом бюджету визначається його збалансованість; регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені.

На виконання завдань та положень Конституції України був розроблений і прийнятий Бюджетний кодекс України, який встановив верховенство бюджетного законодавства, оскільки всі нормативно-правові акти мають застосовуватися у частині, що не суперечить йому та Закону про Державний бюджет України (ст. 4). Визначено структуру та принципи бюджетної системи, дано поняття бюджетного процесу та встановлено компетенцію його учасників. У новому аспекті висвітлено міжбюджетні відносини, у тому числі розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів.

Завданням Бюджетного кодексу стало сприяння швидшому просуванню України шляхом фінансової децентралізації. У цьому плані новий Бюджетний кодекс орієнтується та спирається на два важливі законодавчі акти – Конституцію України та Закон України «Про місцеве самоврядування», в яких передбачено поступове ослаблення чималої фінансової влади, зосередженої на обласному та районному рівнях, та створення міцних бюджетів на рівні міст, сіл і селищ, здатних ухвалювати власні видаткові рішення та фінансувати їх переважно з власних джерел доходів.

У межах компетенції, визначеної Конституцією України, Бюджетним кодексом та чинним законодавством, уряд та органи центральної виконавчої влади здійснюють поточне нормативно-правове регулювання бюджетною діяльністю. Визначальне місце у цьому процесі відведено органами Міністерства фінансів України та Державної казначейської служби.

Питання для самоконтролю

1. Законодавча й нормативна база функціонування бюджетної системи.
2. Правове регулювання бюджетних відносин Конституцією України.
3. Бюджетний кодекс України: характеристика основних положень.
4. Правове регулювання бюджетних відносин Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Рекомендована література:

- Основна [3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14].
 Допоміжна [15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26].
 Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].
 Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 36, 37, 45].

ТЕМА 3 СИСТЕМА ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

МЕТА: розкрити сутність поняття «доходи бюджету», навести класифікацію доходів бюджету, визначити склад податкових надходжень до бюджету та особливості їх адміністрування, охарактеризувати склад і структура доходів місцевих бюджетів.

Ключові поняття і терміни: доходи державного бюджету, податки, класифікація доходів державного бюджету, рентні платежі, доходи від державного кредиту, фінансові методи залучення коштів, нефінансові методи залучення коштів, неподаткові платежі, закріплені доходи, регулюючі доходи, звичайні доходи, надзвичайні доходи, доходи від операцій з капіталом, державні цільові фонди, доходи місцевих бюджетів.

План:

1. Сутність і характеристика доходів бюджету.
2. Класифікація доходів бюджету.
3. Податки як імперативна домінуюча бюджету.
4. Структура доходів місцевих бюджетів.

1. Сутність і характеристика доходів бюджету

Доходи бюджету — частка централізованих ресурсів держави, які потрібні для виконання нею відповідних функцій.

Вони виражають економічні відносини, що виникають у процесі формування основного централізованого фонду грошових коштів і надходять у розпорядження органів державної влади та управління.

Доходи бюджетів України поділяють на *доходи державного бюджету* та *доходи місцевих бюджетів*.

Доходи державного бюджету — це частина централізованих фінансових ресурсів держави, які регулюються відповідними нормативними актами та необхідні для виконання законодавчо визначених завдань та функцій.

Доходи бюджету виражають економічні відносини держави з підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами, які виникають у процесі стягнення бюджетних платежів.

Доходи місцевих бюджетів — це фінансові ресурси, які мобілізуються, розподіляються й використовуються місцевими органами влади для виконання покладених на них функцій, як власних, так і делегованих.

Надходження і доходи бюджету

Надходженнями до бюджету є:

- доходи бюджету,

- повернення кредитів до бюджету,
- кошти від державних (місцевих) запозичень,
- кошти від приватизації майна,
- повернення бюджетних коштів з депозитів,
- надходження від продажу/пред'явлення цінних паперів.

Доходами бюджету є усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ).

Методи формування доходів бюджету

У процесі формування доходів бюджету держава може використовувати як *загальні методи*, притаманні всім суб'єктам фінансових відносин (від продуктивної діяльності, від майна та державних угод, запозичення), так і *специфічні*, властиві тільки їй, методи (податковий, емісійний).

Доходи бюджету формуються на основі чотирьох методів:

- пряме вилучення доходів з державного сектору економіки;
- отримання доходів від державних угод, майна і послуг;
- перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків;
- залучення позик та емісійний дохід.

Формування доходів бюджету може відбуватись за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел.

До *внутрішніх* відносять ВВП і національне багатство, які вироблені на території даної країни, до *зовнішніх* — ВВП (а іноді й національне багатство) інших країн.

2. Класифікація доходів бюджету

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- податкові надходження,
- неподаткові надходження,
- доходи від операцій з капіталом,
- трансферти.

Податкові надходження — передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- 3) інші неподаткові надходження;
- 4) власні надходження бюджетних установ.

Доходи від операцій з капіталом становлять незначну частку доходів державного бюджету (приблизно 1 %) і включають:

- надходження від продажу землі та нематеріальних активів,
- надходження коштів від реалізації безгосподарного майна, скарбів,
- надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння,
- надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву;
- інші надходження, визначені законодавством.

Трансферти — кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

3. Податки як імперативна домінантна бюджету

Загальнодержавні податки і збори

Чинна система оподаткування в Україні визначається Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року № 2756-VI.

Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки,

компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Перелік *загальнодержавних податків та зборів* наведено в ст. 9:

- 1) Податок на прибуток підприємств.
- 2) Податок на доходи фізичних осіб.
- 3) Податок на додану вартість.
- 4) Акцизний податок.
- 5) Екологічний податок.
- 6) Рентна плата.
- 7) Мито.

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ (01.01.2016 р.)

Військовий збір

Рентна плата складається з:

1. рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
2. рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
3. рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;
4. рентної плати за спеціальне використання води;
5. рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;
6. рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України (ст. 251).

Відносини, пов'язані з установленням та справлянням *мита*, регулюються митним законодавством, якщо інше не передбачено Податковим кодексом.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до *державного та місцевих бюджетів* здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

Загальнодержавні податки, збори та платежі встановлює Верховна Рада України, вони справляються на всій території України.

Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, **забороняється**.

Місцеві податки та збори за чинним Податковим Кодексом України (ст. 10)

До них належать **два податки**:

- 1) податок на майно;
- 2) єдиний податок.

Також стягуються **два місцеві збори**:

- Збір за місця для паркування транспортних засобів.
- Туристичний збір.

Податок на майно складається з:

1. Податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
2. Транспортного податку;
3. Плати за землю (ст. 265 ПКУ).

Місцеві ради в межах повноважень вирішують питання відповідно до вимог цього Кодексу щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється.

Зарахування місцевих податків та зборів до відповідних місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

4. Склад і структура доходів місцевих бюджетів

Відповідно до статті 9 Бюджетного кодексу України *доходи місцевих бюджетів класифікуються* за такими групами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти;

Податковими надходженнями визначаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Неподатковими надходженнями визнаються:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) надходження від штрафів та фінансових санкцій;
- 3) інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом включають надходження від продажу основних засобів, державних запасів товарів, землі і нематеріальних активів.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

За **економічною природою** доходи поділяють на:

- власні,
- закріплені,
- регульовані,
- міжбюджетні трансферти.

Власні доходи місцевих бюджетів

За **економічною природою** власні доходи місцевих бюджетів – це доходи, які формуються внаслідок дій і рішень, прийнятих місцевими органами самоврядування.

Власними можна вважати лише такі доходи місцевих бюджетів, які одночасно задовольняють *такі вимоги*:

- вони є територіально локалізованими,
- безпосередньо залежними від діяльності органів місцевої влади, які повністю їх контролюють і використовують на свій розсуд.

Закріплені доходи місцевих бюджетів

Закріпленими є доходи, які на довготривалій основі *передаються* до місцевих бюджетів у повному обсязі або у визначеній, єдиній для усіх бюджетів частині.

Враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів

За своєю сутністю *це загальнодержавні податки, збори* або доходи, які традиційно формують дохідну частину місцевих бюджетів (податок з доходів фізичних осіб, плата за ліцензії та торгові патенти тощо).

Регульовані доходи

Регульовані доходи — це також одна з форм доходів, що *передаються* центральною владою місцевим органам влади або з бюджетів територій вищого адміністративного рівня до бюджетів територій нижчого адміністративного рівня.

Порядок передачі та розміри регульованих доходів в Україні *щороку встановлюються* в законі про Державний бюджет.

Порядок регулювання доходів місцевих бюджетів визначається також рішеннями органів влади вищого територіального рівня щодо органів влади нижчого територіального рівня.

Трансферти

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Стаття 96 Бюджетного Кодексу України визначає такі *види міжбюджетних трансфертів*:

- 1) **базову дотацію** (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);
- 2) **субвенцій**;
- 3) **реверсну дотацію** (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);
- 4) **додаткові дотації**.

З 2015 року дотація вирівнювання з державного бюджету замінена на *базову дотацію*, а

додаткова дотація з державного бюджету на вирівнювання фінансової забезпеченості – на *стабілізаційну дотацію*.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте економічну сутність та дайте класифікацію доходів бюджету.
2. Назвіть склад доходів Державного бюджету України, передбачений Бюджетним кодексом України.
3. Дайте характеристику податкових і неподаткових надходжень Державного бюджету України.
4. Назвіть складові частини власних надходжень бюджетних установ та визначте особливості зарахування їх до бюджету.
5. Назвіть джерела формування доходів загального та спеціального фондів Державного бюджету України.
6. Охарактеризуйте склад доходів місцевих бюджетів.
7. Розкрийте значення міжбюджетних трансфертів як складової частини доходів місцевих бюджетів.
8. З'ясуйте та поясніть призначення бюджету розвитку місцевих бюджетів.

Рекомендована література:

Основна [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14].

Допоміжна [15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26].

Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 36, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 49, 50].

ТЕМА 4

СИСТЕМА ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ

МЕТА: розкрити сутність поняття «видатки бюджету», навести класифікацію видатків бюджету, визначити склад та структуру видатків державного та місцевих бюджетів України, охарактеризувати форми бюджетного фінансування.

Ключові поняття і терміни: видатки державного бюджету, видатки бюджету Автономної Республіки Крим, видатки місцевих бюджетів, поточні видатки, видатки розвитку, бюджетна класифікація видатків, резервний фонд Кабінету Міністрів України, обігова касова готівка, розмежування видатків, система фінансових відносин, перерозподіл фінансових ресурсів, повноваження місцевих органів влади, бюджетне фінансування.

План:

1. Видатки бюджету: економічна сутність та напрями.
2. Класифікація видатків.
3. Склад та структура видатків Державного бюджету України.
4. Видатки місцевих бюджетів.
5. Бюджетне фінансування.

1. Видатки бюджету: економічна сутність та напрями

Видатки бюджету – це грошові відносини, які складаються між державою і юридичними та фізичними особами в процесі розподілу й споживання частини вартості валового національного продукту, використання фондів фінансових ресурсів.

Соціально-економічну *сутність* видатків бюджету визначають *природа і функції держави* (політичні, економічні, соціальні, екологічні тощо).

Ступінь впливу держави на регулювання соціально-економічних процесів, насамперед, визначається потребами суспільства у благах, які гарантуються нормами Конституції та надаються

шляхом виконання органами влади визначених функцій. Фінансове забезпечення цих функцій здійснюється за рахунок акумульованих у бюджеті коштів, що набувають змісту видатків бюджету.

Видатки бюджету як економічна категорія – це сукупність економічних відносин між державою, юридичними і фізичними особами, які виникають у процесі розподілу та використання централізованого фонду держави.

Видатки бюджету — кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, **за винятком:**

- коштів на погашення боргу,
- надання кредитів з бюджету, розміщення бюджетних коштів на депозитах,
- придбання цінних паперів, повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів),
- інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Напрями використання бюджетних видатків обумовлюються цілою низкою факторів, основними з яких є:

- необхідність утримання державних установ;
- рівень розвитку регіонів держави;
- зв'язки видатків із загального державного бюджету з видатками з місцевих бюджетів;
- форми надання бюджетних коштів;
- інші фактори, які можуть мати вагоме значення залежно від конкретної економічної і політичної ситуації в державі.

Видатки бюджету поділяються на певні види, які можуть характеризуватися **якісно та кількісно**.

Якісна ознака видатків характеризує їхнє суспільне призначення, а **кількісна** - загальний обсяг.

2. Класифікація видатків

Видатки бюджету класифікуються за наступними ознаками:

За часовим виміром:

- видатки розвитку;
- поточні видатки (видатки споживання).

За структурою бюджету:

- загальний фонд;
- спеціальний фонд.

За роллю у суспільному виробництві:

- розвиток матеріального виробництва;
- розвиток нематеріальної сфери.

За суспільним призначенням:

- економічна діяльність;
- соціально-культурні заходи;
- фундаментальні дослідження;
- оборона країни;
- громадський порядок, безпека та судова влада;
- державне управління;
- охорона навколишнього природного середовища;
- обслуговування і погашення державного боргу.

За цільовим призначенням:

- заробітна плата;
- нарахування на заробітну плату;
- господарські видатки;
- капітальні видатки;
- субсидії і поточні трансферти.

За територіальною ознакою:

- загальнодержавний рівень;

- республіканський рівень;
- обласний рівень;
- районний рівень;
- рівень поселень.

За роллю у відтворюючих процесах видатки бюджетів поділяють на поточні і капітальні:

Поточні видатки – це видатки, які спрямовані на забезпечення простого відтворення і стосуються фінансування поточної діяльності перехідної мережі підприємств, організацій та установ.

Капітальні видатки — це видатки розвитку, пов'язані з розширенням відтворенням і фінансуванням інвестиційної та інноваційної діяльності.

За використання такого поділу видатків Бюджетний кодекс України передбачає можливість **формування поточного бюджету і бюджету розвитку**.

Відповідно до ст. 10 Бюджетного кодексу України, класифікація видатків та кредитування бюджету здійснюється за:

- 1) бюджетними програмами (**програмна класифікація** видатків та кредитування бюджету);
- 2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (**відомча класифікація** видатків та кредитування бюджету);
- 3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (**функціональна класифікація** видатків та кредитування бюджету).

Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні (**економічна класифікація видатків бюджету**).

За **економічною класифікацією** видатків бюджету видатки бюджету поділяються на **поточні і капітальні** (ст. 10 БКУ).

3. Склад та структура видатків Державного бюджету України

Видатки державного бюджету — це витрати держави на загальнодержавному рівні, які необхідні для виконання державою її функцій і виражають економічні відносини, на основі котрих здійснюється використання централізованих коштів за напрямами, визначеними законом.

Усі **державні витрати** закріплюються у відповідних актах законодавства та планово-фінансових актах.

Видатки **державного бюджету** відображені у щорічному законі України про Державний бюджет, обсяги і структура **видатків місцевих бюджетів** усіх рівнів затверджується рішенням сесії відповідних місцевих рад, видатки децентралізованих фондів коштів встановлюються у фінансових планах-балансах, кошторисах підприємств, установ.

Залежно від розподілу функцій між державою й органами місцевого самоврядуванням видатки бюджету поділяються на такі види:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені Бюджетним кодексом України видатки, які не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню.

Ці видатки здійснюються **за рахунок коштів Державного бюджету України**;

2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків АРК і місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України.

Останні два види видатків здійснюються за **рахунок коштів місцевих бюджетів**, у тому числі **трансфертів з Державного бюджету України**.

До видатків державного бюджету належать:

1) Фінансування загальнодержавних централізованих програм підтримання і підвищення життєвого рівня народу, заходів щодо соціального захисту населення.

2) Фінансування здійснюваних державними установами та організаціями заходів у галузі освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжної політики, соціального забезпечення, що мають загальнодержавне значення.

- 3) Фінансування виробничого і невиробничого будівництва, геологорозвідувальних, проєктно-пошукових та інших робіт, що здійснюються згідно загальнодержавних програм.
- 4) Фінансування оборони.
- 5) Фінансування охорони навколишнього середовища
- 6) Утримання правоохоронних і митних органів, податкової служби, захист прав споживачів та контрольно-ревізійної служби.
- 7) Утримання органів законодавчої, виконавчої, судової влади й прокуратури.
- 8) Здійснення зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної діяльності.
- 9) Дотації, субвенції, що передаються з Державного бюджету України до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.
- 10) Дотація ПФУ, видатків, спрямованих на захист громадян, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, виплати допомоги щодо безробіття, витрати на професійне навчання вивільнених працівників і незайнятого населення.
- 11) Утворення державних матеріальних і фінансових резервів.
- 12) Обслуговування внутрішнього й зовнішнього державних боргів.
- 13) Інші заходи, що фінансуються з Державного бюджету України відповідно до законів України.

Регулювання бюджетних видатків знаходить своє конкретне вираження в цільовому направленні бюджетних коштів.

Найважливішим принципом планування бюджетних видатків є додержання пропорцій розподілу коштів із врахуванням реальної необхідності в них.

Відповідно до затвердженого бюджетного розпису розпорядники бюджетних коштів Державного бюджету України одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів.

4. Видатки місцевих бюджетів

Видатки місцевих бюджетів відображають ті самі соціально-економічні відносини, що і видатки державного бюджету, але на місцевому рівні. Видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розмір і цільове спрямування визначаються **місцевими бюджетами цих громад**;

видатки, пов'язані зі здійсненням районними, обласними радами заходів щодо забезпечення спільних інтересів територіальних громад, — відповідними **районними та обласними бюджетами**.

Видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, установлені рішеннями про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією відповідних програм. Перелік програм залежить від рівня місцевого бюджету.

Видатки місцевих бюджетів базуються на тих самих законодавчих актах, що і доходи місцевих бюджетів. Так, ст. 64 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає поділ видатків місцевих бюджетів на дві частини — видатки, пов'язані з виконанням власних повноважень органами місцевого самоврядування, і видатки, пов'язані з виконанням делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

Основи розподілу видатків між ланками бюджетної системи представлені на Рис. 4.1.

Згідно ст. 89 Бюджетного кодексу України до видатків, що здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад належать видатки на:

- 1) освіту;
- 2) охорону здоров'я;
- 3) соціальний захист та соціальне забезпечення;
- 4) державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми
- 5) фізичну культуру і спорт.

Згідно ст. 90 Бюджетного кодексу України до видатків, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів, належать видатки на:

- 1) державне управління;
- 2) освіту;

- 3) охорону здоров'я;
- 4) соціальний захист та соціальне забезпечення;
- 5) культуру і мистецтво;
- 6) фізичну культуру і спорт.

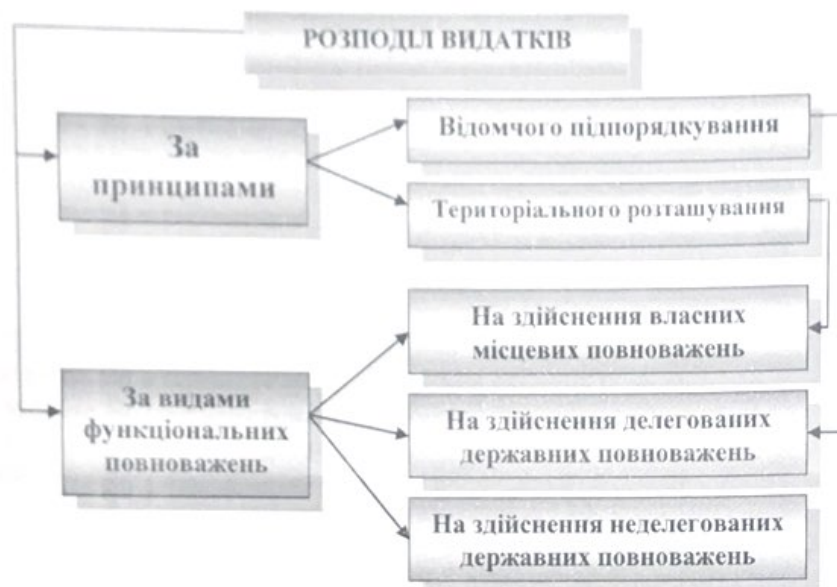

Рис. 4.1. Основи розподілу видатків між ланками бюджетної системи

До видатків місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів, належать видатки на (ст. 91 БКУ):

- 1) місцеву пожежну охорону;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) соціальний захист та соціальне забезпечення;
- 4) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;
- 5) культурно-мистецькі програми місцевого значення;
- 6) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації;
- 7) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту;
- 8) типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури;
- 9) транспорт, дорожнє господарство;
- 10) заходи з організації рятування на водах;
- 11) обслуговування місцевого боргу;
- 12) програми природоохоронних заходів місцевого значення
- 13) управління комунальним майном;
- 14) регулювання земельних відносин;
- 15) заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом;
- 16) заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення;
- 17) проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських Автономної Республіки Крим і місцевих референдумів;
- 18) членські внески до асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;
- 19) підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад та посадових осіб місцевого самоврядування.

Ст. 67 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено фінансування витрат, пов'язаних зі здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади, та виконання рішень органів державної влади.

Повноваження органів виконавчої влади, надані законом, фінансує держава у повному обсязі для їх здійснення органами місцевого самоврядування. Кошти для цього передбачаються щорічно в Законі України «Про Державний бюджет України».

5. Бюджетне фінансування

Бюджетне фінансування — певна система надання коштів підприємствам, установам і організаціям на виконання заходів, передбачених бюджетом.

Фінансування з бюджету — це перерахування коштів на поточні/реєстраційні бюджетні рахунки розпорядників коштів з рахунку загального фонду державного бюджету.

Фінансування з бюджету здійснюється на основі **двох основних принципів**:

Принцип плановості — означає обов'язкову умову законодавчого затвердження даних витрат.

Цільовий характер використання бюджетних коштів — означає вимогу до розпорядників коштів використовувати виділені кошти за їх цільовим призначенням.

Методи бюджетного фінансування

1. **Пряме бюджетне фінансування** — надання бюджетних асигнувань, які забезпечуються відповідними джерелами надходжень.

2. **Метод єдиного казначейського рахунку** використовується для фінансування установ та організацій і є системою бюджетних рахунків органів державної казначейської служби, які відкриті в банку та з яких органами державної казначейської служби здійснюються платежі.

3. **Трансферти** передбачають у випадку незабезпеченості необхідних витрат відповідними джерелами надходжень або недостатності цих джерел на регіональному рівні використання дотацій та субвенцій.

Субвенції — міжбюджетні трансферти для використання з певною метою в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

4. **Бюджетні позики** займають проміжне місце між безповоротним бюджетним фінансуванням і позиками комерційних банків.

Відмінність від бюджетного безповоротного фінансування полягає у тому, що цей вид позик надається з **умовою повернення**, але або взагалі без відсотків, або за пільгові відсотки, що набагато нижчі за відсотки, які застосовують комерційні банки.

Надання цього виду позик здійснюється на основі розпорядження Кабінету Міністрів України.

Форми фінансування видатків бюджету

— **кошторисне фінансування** (фінансування за кошторисом);

— **фінансування інвестиційних проектів** (бюджетні інвестиції — виділення бюджетних асигнувань на капітальні вкладення у виробничу сферу);

— державні субсидії, субвенції, дотації (**державні трансферти** — особлива форма надання допомоги юридичним і фізичним особам);

— **бюджетні кредити** (тимчасова фінансова допомога державним підприємствам на умовах поворотності).

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність та призначення бюджетних видатків.
2. Назвіть критерії класифікації видатків бюджету.
3. Поясніть призначення та складові частини бюджетної класифікації видатків.
4. Поясніть, яким чином здійснюють розмежування видатків між бюджетами різних рівнів.
5. Охарактеризуйте склад видатків, що фінансують із Державного бюджету України.
6. Поясніть сутність таємних та захищених видатків.
7. Визначте склад і дайте характеристику видатків місцевих бюджетів.

8. Охарактеризуйте структуру видатків місцевих бюджетів.

Рекомендована література:

Основна [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 26].

Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 49].

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

«ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ. РОЛЬ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОТРЕБ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ»

ТЕМА 5

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ДЖЕРЕЛА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ

МЕТА: розкрити економічну сутність бюджетного дефіциту і причини його виникнення, визначити види бюджетного дефіциту та джерела його фінансування, охарактеризувати особливості управління бюджетним дефіцитом в сучасних умовах.

Ключові поняття і терміни: бюджетний дефіцит, активний дефіцит, пасивний дефіцит, структурний дефіцит, циклічний дефіцит, національний дохід, бюджетні витрати, державний борг, принципи збалансування бюджету, методи управління бюджетним дефіцитом, внутрішні державні позики, зовнішні державні позики, місцеві позики.

План:

1. Економічна сутність бюджетного дефіциту і причини його виникнення.
2. Види бюджетного дефіциту.
3. Джерела фінансування бюджетного дефіциту.
4. Управління бюджетним дефіцитом.

1. Економічна сутність бюджетного дефіциту і причини його виникнення

Дефіцит бюджету - це обсяг бюджетних видатків, здійснених за рахунок внутрішніх і зовнішніх фінансових заощаджень інших секторів економіки в тому числі й міжнародної, акумульованих урядом на добровільних засадах протягом поточного чи минулих періодів та, у виняткових випадках, за рахунок обсягу первинної емісії центрального банку.

Фінансова теорія передбачає три класичних **концептуальних підходи до збалансування державного бюджету**

- 1) збалансування на щорічній основі;
- 2) збалансування в ході економічного циклу;
- 3) збалансування на основі функціонування фінансів.

Основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є випередження темпів зростання бюджетних видатків порівняно зі зростанням доходів бюджету.

Конкретні причини можна об'єднати у такі групи:

об'єктивні (або вимушені),

суб'єктивні (невимушені або свідомі).

До об'єктивних причин належать:

- надзвичайні обставини (війни, епідемії, стихійні лиха тощо);
- необхідність здійснення великих державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови, що у майбутньому може забезпечити приріст валового внутрішнього продукту;

- необхідність підвищення рівня доходів громадян у зв'язку з відставанням їхнього обсягу

від прожиткового мінімуму та ін.

До суб'єктивних причин належать:

- кризові явища в економіці, що супроводжуються скороченням обсягів валового внутрішнього продукту, різким зниженням ефективності виробництва, інфляційними процесами;
- неефективність внутрішніх та зовнішніх фінансово-кредитних зав'язків;
- наявність значного тіньового сектору в економіці та низька податкова дисципліна;
- значне зростання і нерациональна структура бюджетних видатків;
- надмірне зростання соціальних видатків порівняно з темпами зростання валового внутрішнього продукту та ін.

Наслідки бюджетного дефіциту можуть бути як *позитивними*, так і *негативними*:

Позитивні наслідки дефіциту - бюджетний дефіцит може бути додатковим стимулом соціально-економічного розвитку, якщо цей дефіцит спонукатиме до пошуку ефективних шляхів раціонального використання бюджетних коштів, посилення бюджетної дисципліни, збільшення доходів бюджету у майбутньому;

Негативні наслідки дефіциту виявляються у посиленні інфляційних процесів у суспільстві, кризі державних фінансів, грошової системи, зростання диференціації в доходах.

Зростання відсоткової ставки та подорожчання кредитних ресурсів призводять до підвищення обмінного курсу національної валюти, що спричиняє зменшення обсягів інвестицій та експорту, збільшення імпорту.

Такий стан зумовлює дефіцит платіжного балансу.

2. Види бюджетного дефіциту

Класифікувати бюджетний дефіцит можна за такими ознаками:

- строком виникнення;
- місцем виникнення;
- формою вияву;
- причинами виникнення;
- напрямками дефіцитного фінансування;
- критерієм визначення складових;
- строком дії;
- зв'язком із державним боргом.

За строком виникнення розрізняють плановий і звітний бюджетний дефіцит.

Плановий дефіцит — затверджений у законі про Державний бюджет України обсяг перевищення видатків над доходами, тобто дефіцит бюджету відповідно до основного фінансового плану держави.

Звітний бюджетний дефіцит — фактичний обсяг дефіциту відповідно до річного звіту про виконання Державного бюджету України.

За місцем виникнення бюджетний дефіцит поділяється на зовнішній і внутрішній.

Зовнішній дефіцит — різниця між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел.

Внутрішній дефіцит характеризує перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім.

За формою вияву розрізняють:

- відкритий,
- прихований,
- квазіфіскальний бюджетний дефіцит.

Квазіфіскальний дефіцит — прихований дефіцит бюджету, обумовлений квазіфіскальною діяльністю держави.

Квазіфіскальні операції - операції органів державної влади і місцевого самоврядування, Національного банку України, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, суб'єктів господарювання державного і комунального секторів економіки, що не відображаються у показниках бюджету, але можуть призвести до зменшення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових витрат бюджету в майбутньому.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває *вимушеним і невимушеним*.

За напрямками дефіцитного фінансування розрізняють активний і пасивний бюджетний дефіцит.

Активний дефіцит бюджету - та частина дефіциту бюджету, фінансування якої здійснюється для забезпечення інвестиційних потреб національної економіки, **пасивний** - на покриття поточних видатків (соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері тощо).

За критеріями визначення складових дефіциту виділяють три його види: фактичний, структурний і циклічний

Фактичний дефіцит — це різниця між поточними видатками і поточними доходами держави.

Циклічний дефіцит — результат дії "вмонтованих" стабілізаторів, тобто механізмів, які дають можливість знизити амплітуду циклічних коливань рівнів зайнятості і випуску, не застосовуючи частих змін економічної політики.

Є результатом недонадходження доходів бюджету внаслідок циклічних коливань в економіці.

Структурний дефіцит відображає різницю між видатками і доходами бюджету за умови повної або високої зайнятості потенціальних виробничих і трудових ресурсів.

Обсяг **циклічного дефіциту** визначається як різниця між фактичним і структурним дефіцитом.

За строками дії бюджетний дефіцит поділяється на стійкий і тимчасовий (касовий).

Стійкий дефіцит спостерігається у довгостроковому періоді, а **тимчасовий** — у короткостроковому.

За зв'язком із державним боргом розрізняють первинний та операційний бюджетний дефіцит.

Первинний дефіцит — різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг.

Дефіцит = (державні закупівлі товарів і послуг бюджету + трансферти + виплати з обслуговування боргу) - податкові надходження.

Операційний дефіцит — дефіцит державного бюджету із вирахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.

3. Джерела фінансування бюджетного дефіциту

Джерела фінансування бюджетного дефіциту розрізняють за:

- кредиторами,
- інструментами залучення,
- економічним впливом (інфляційні та неінфляційні, виходячи з впливу на чисту вартість уряду, з огляду на мультиплікаційний ефект тощо).

Джерела фінансування бюджетного дефіциту як виду фінансових ресурсів **класифікують** за способом залучення, за характером впливу на інфляційні процеси і за рівнем управління.

1) за способом залучення джерела фінансування бюджетного дефіциту поділяють на **емісійні та неемісійні (кредити);**

2) за характером впливу на інфляційні процеси - **інфляційні та неінфляційні.**

Інфляційні - монетизація дефіциту, яка відбувається за надання урядові позик центрального банку, купівля центральним банком державних цінних паперів, а також завдяки додатковій емісії грошей.

Неінфляційні джерела суттєво не впливають на інфляційні процеси і включають запозичення на внутрішніх і зовнішніх фінансових ринках, залишки бюджетних коштів, трансферти, накопичення заборгованості (прострочення платежів за борги або куплені товари, підвищення податків тощо).

3) **За рівнями управління** розрізняють центральні і місцеві джерела фінансування бюджетного дефіциту.

Центральні джерела — це емісійні і неемісійні джерела, які використовуються урядом для покриття дефіциту державного бюджету.

Місцевими вважаються неемісійні джерела, які використовуються органами місцевого

самоврядування для фінансування дефіцитів місцевих бюджетів.

Теоретично можливі *три основних варіанти фінансування бюджетного дефіциту*:

- продаж державних активів,
- державні запозичення,
- монетизація дефіциту.

1. *Продаж державних активів* для покриття дефіциту вважається досить рідкісним явищем.

Воно характерне для перехідних економік. Враховуючи обмеженість, цей метод не є універсальним, а разовим.

2. *Державні запозичення* є найпоширенішим методом покриття бюджетного дефіциту, оскільки не мають інфляційного характеру, та здійснюються у вигляді зовнішнього та внутрішнього фінансування.

3. *Монетизація бюджетного дефіциту* використовується тоді, коли за наявності дефіциту держава має великий зовнішній борг, внаслідок якого залучення зовнішніх позик неможливе, а всі внутрішні джерела вичерпані.

Цей *метод є вимушеним* і вважається доцільним, коли всі офіційні валютні резерви центрального банку використані, у зв'язку з чим врегулювання платіжного балансу залишається першочерговим завданням, причому передбачається, що економіка витримає високу інфляцію.

4. Управління бюджетним дефіцитом

У світовій практиці одним із *найважливіших методів* боротьби з хронічними дефіцитами, основним видом діяльності, спрямованою на зниження обсягів державного боргу, інфляції і досягнення сталого розвитку, було *застосування спеціальних фіскальних правил*.

До спеціальних фіскальних правил належать:

1. *Правила збалансованого бюджету*, серед яких центральне місце займає "*золоте правило*" державних фінансів, що передбачає збалансованість поточних бюджетних доходів і видатків, циклічний бюджетний баланс, встановлення граничних розмірів частки бюджетного дефіциту у ВВП.

2. *Правила запозичень*, щодо обмежень або заборони використання окремих джерел державних запозичень.

3. *Боргові та резервні правила*, які полягають у встановленні лімітів щодо акумулювання валового (або чистого) державного боргу у відсотках до ВВП.

У вітчизняному законодавстві є окремі положення щодо обмеження дефіциту:

ухвалення бюджетного дефіциту під час прийняття закону про державний бюджет лише у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування;

— заборону використовувати емісійні кошти НБУ як джерела фінансування дефіциту;

— здійснення державних запозичень у межах встановлених граничних розмірів державного боргу (60% ВВП);

— заборону використання державних запозичень для покриття поточних видатків держави (за винятком видатків, коли це необхідно для збереження загальної економічної рівноваги);

— *дефіцит загального фонду місцевого бюджету* затверджується лише шляхом внесення змін у відповідний бюджет, якщо за результатами річного звіту про виконання бюджету за попередній бюджетний період, що був оприлюднений після прийняття бюджету поточного періоду, виявлено вільний залишок бюджетних коштів.

Дефіцит місцевого бюджету

Дефіцит спеціального фонду дозволяється затверджувати, якщо його фінансування буде здійснюватися за рахунок:

- 1) місцевих запозичень;
- 2) коштів загального фонду такого місцевого бюджету;
- 3) надходжень від продажу/пред'явлення цінних паперів;

4) використання залишків коштів спеціального фонду місцевого бюджету, крім власних надходжень бюджетних установ, якщо за результатами річного звіту про виконання бюджету за попередній бюджетний період, що був оприлюднений після прийняття бюджету поточного періоду, виявлено залишок бюджетних коштів за спеціальним фондом.

Одним із тактичних *загальноприйнятих методів* боротьби з бюджетним дефіцитом вважається застосування механізму *секвестру видатків бюджету*.

Секвестр бюджету полягає у пропорційному зниженні бюджетних видатків за всіма статтями бюджету протягом часу, який залишився до закінчення поточного бюджетного року.

Не підлягають секвестру захищені статті бюджету, перелік яких в Україні затверджує Верховна Рада України у законі про Державний бюджет України на поточний бюджетний рік.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні точки зору щодо оцінювання можливих станів бюджету.
2. Назвіть та охарактеризуйте основні підходи до визначення бюджетного дефіциту.
3. Охарактеризуйте основні причини, які обумовлюють викривлення реального стану бюджетного дефіциту в Україні.
4. Охарактеризуйте основні причини, що викликають дефіцит бюджету.
5. Визначте наслідки затвердження дефіцитного бюджету.
6. Назвіть та охарактеризуйте джерела фінансування бюджетного дефіциту.
7. Визначте особливості затвердження Державного бюджету України з дефіцитом та профіцитом.
8. Визначте особливості затвердження місцевих бюджетів України з дефіцитом та профіцитом.

Рекомендована література:

Основна [3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 26].

Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 36, 38, 42, 43, 45, 46, 47, 48].

ТЕМА 6 ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

МЕТА: розкрити сутність державного боргу, визначити причини його виникнення і зростання, надати класифікацію видів державного боргу і джерел його погашення, з'ясувати особливості управління та обслуговування державного боргу в сучасних умовах.

Ключові поняття і терміни: внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, облігації внутрішньої державної позики, рефінансування, конверсія, консолідація позики, погашення позики, уніфікація позики, муніципальний борг, обслуговування та погашення державного боргу.

План:

1. Державний борг, причини його виникнення і зростання.
2. Види державного боргу і джерела його погашення.
3. Управління та обслуговування державного боргу.

1. Державний борг, причини його виникнення і зростання

Державний борг — сума прямих договірних зобов'язань органів державного управління перед економічними суб'єктами інших секторів економіки (резидентами) і зарубіжними кредиторами.

Державний борг виникає у результаті запозичень у грошовій формі, випуску боргових зобов'язань, прийняття боргів інших економічних суб'єктів, безготівкового випуску боргових зобов'язань. Іншими словами, державний борг — сума усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами, а також відсотків за ними

(включаючи гарантії за кредитами, що надаються іноземними позичальниками державним підприємствам).

Державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення (ст. 2) БКУ.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), і відсотків за ними, включаючи надані іноземним позичальникам гарантії за кредитами місцевим органам влади і державним підприємствам. Крім того, до державного боргу включаються неоплачені державні замовлення, заборгованість з заробітної плати перед бюджетниками, невідшкодований податок на додану вартість та ін., оскільки практично ця заборгованість являє собою некоректно оформлений державний борг, на який до того ж не виплачуються відсотки.

Державні (місцеві) запозичення здійснюються в межах, визначених законом про Державний бюджет України з дотриманням граничного обсягу державного боргу на кінець бюджетного періоду (крім випадку, коли існує вільний залишок бюджетних коштів) (ст. 16) БКУ.

Процес запозичення коштів місцевими органами влади, обслуговування та погашення відповідних місцевих боргових зобов'язань регулюється постановою *Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень”*.

При цьому *боргові зобов'язання місцевих органів влади* не включаються до складу державного боргу, крім гарантованих урядом кредитів.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень належить державі в особі члена Кабінету Міністрів України, відповідального за формування та реалізацію державної бюджетної політики.

Кабінет Міністрів України визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення.

Згідно з бюджетною класифікацією видатки на **погашення боргу** належать до складу фінансування бюджету (ст. 11) БКУ.

При цьому видатки на обслуговування державного боргу, як внутрішнього, так і зовнішнього входять до складу *загальнодержавних функцій*, відповідно до функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету.

Обмеження рівня державного боргу

Загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати **60 відсотків** річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України (ст.18) БКУ.

Згідно з індикаторами боргової безпеки України оптимальним вважається відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП на рівні **20%** (критичний – **60%** ВВП).

Наслідки державного боргу для економіки країни

У **короткостроковому періоді** – залучення державних позик призводить до зниження податкового навантаження, внаслідок чого збільшуються доходи і споживчі витрати.

У **довгостроковій перспективі** державні позики витісняють приватні інвестиції, що призводить до зменшення рівня інвестиційної активності через скорочення загального обсягу капіталу в країні, зниження рівня доходів і споживання на душу населення.

2. Види державного боргу і джерела його погашення

Державний борг поділяється на *внутрішній і зовнішній*. **Внутрішній борг** визначається як заборгованість кредиторам держави в даній країні, а **зовнішній** – заборгованість кредиторам за межами даної країни. Тобто поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній здійснюється залежно від того, в якій валюті номіновано зобов'язання – в іноземній чи в національній. Однак з посиленням інтеграційних процесів в економіці і випуском внутрішніх позик, номінованих у вільно конвертованій валюті, поділ державного боргу на внутрішній і зовнішній за цією ознакою став некоректним. Тому внутрішній борг – це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, а зовнішній борг – сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами (незалежно від того, в чій національній валюті номіновано зобов'язання).

Розрізняють *первинний борг*, який дорівнює сумі основного боргу без нарахованих відсотків і *непогашений борг*, який складається із основної суми боргу і нарахованих відсотків.

Розрізняють також *капітальний і поточний державний борги*. **Капітальний борг** — загальна сума заборгованості минулих років і відсотків, що мають сплачуватися за позиками. **Поточний борг** — видатки держави, пов'язані з погашенням у поточному році боргових зобов'язань і належних до сплати в цей період процентів з усіх випущених на цей момент позик.

Загальна сума внутрішнього державного боргу поділяється на дві частини:

— *монетизований борг*, що складається з боргів держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів. Цей борг фіксується у балансах банків тому аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем. Сума монетизованого боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами;

— *не монетизований борг* складається з:

1) невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість із виплати пенсій, стипендій, допомоги, заробітної плати та ін.);

2) заборгованості з господарських відносин з реальним сектором економіки (заборгованість за державними замовленнями, з надання послуг державними установами та ін.). Його динаміку спостерігати значно складніше, особливо відносини держави з реальним сектором економіки.

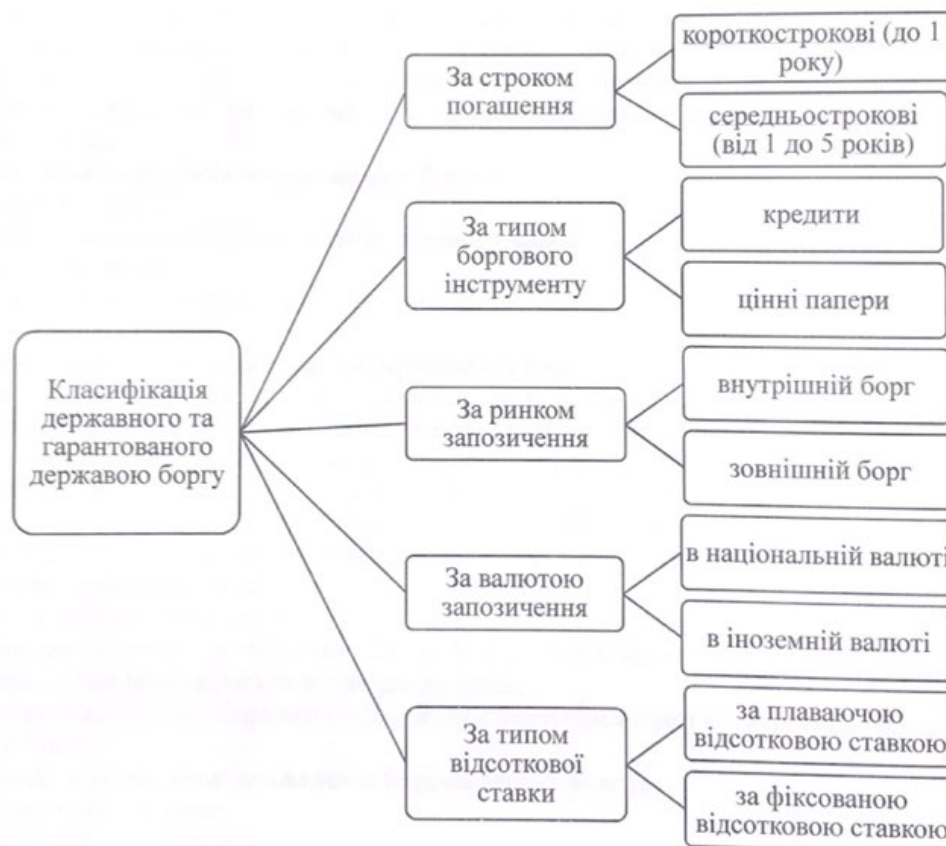

Рис. 6.1. Класифікація державного та гарантованого державою боргу

В Україні борг класифікується у фінансовій та статистичній звітності на: *державний прямий* (внутрішній і зовнішній) та *державний гарантований* (внутрішній і зовнішній). Згідно з прийнятою в світі методологією гарантії оплати боргів підприємств такі борги, а також інші умовні зобов'язання не враховуються до того моменту, поки державні органи не вимушені

розпочати виплати з метою погашення боргу. При цьому національний борг формують лише борги центрального уряду, як зовнішні, так і внутрішні.

Немає також однозначної позиції щодо меж статистичного охоплення та кількісного відображення в офіційній звітності сумарної величини державної заборгованості. В Україні фактично є два типи державного боргу:

- офіційно визнаний державний борг;
- заборгованість, що в складі державного боргу не враховується, проте за економічною природою є державною.

Офіційно визнаний державний борг (іншими словами борг класичного типу) — борг, оформлений кредитними угодами або держаними цінними паперами, що передбачає погашення основної суми боргу та виплату відсотків у чітко визначені строки. До офіційного державного боргу належить заборгованість перед юридичними особами за внутрішніми державними позиками, заборгованість перед Національним банком України за прямими кредитами, зовнішня заборгованість за кредитами міжнародних фінансових інституцій (окрім позик МВФ) та урядів іноземних держав, за товарними поставками країн СНД, заборгованість за позиками іноземних комерційних банків, за міждержавними кредитними лініями та за облігаціями зовнішньої державної позики.

Другий тип боргу включає невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки (неоплачені державні замовлення, заборгованість із заробітної плати перед працівниками бюджетної сфери, невідшкодований податок на додану вартість і найбільшою мірою, гарантії держави щодо компенсації знецінених заощаджень громадян в установах Ощадного банку). Іншими словами, це прийняті державою певні зобов'язання без документального оформлення строків їх погашення, які формують заборгованість, що в складі офіційно визнаної державної не враховується, проте є державною за внутрішньою природою та економічним змістом.

Джерелами погашення внутрішнього боргу є:

- бюджетні кошти;
- кошти, отримані від приватизації державного майна;
- нові запозичення;
- золотовалютні резерви країни.

3. Управління та обслуговування державного боргу

Управління державним боргом — комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення обсягів та умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, а також забезпечення платоспроможності держави.

Обслуговування державного боргу — це сукупність заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів, погашення позик, виплати процентів за ними, а також уточнення і зміни умов погашення раніше випущених позик і визначення умов та порядку здійснення нових державних запозичень.

Обслуговування державного боргу здійснює Міністерство фінансів України через банківську систему шляхом: розміщення облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та інших цінних паперів; їх погашення; виплати доходів за ними.

З цією метою у складі Державного бюджету створюється фонд обслуговування державного внутрішнього боргу.

В Україні в управлінні державним боргом беруть участь:

- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство фінансів України;
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України;
- Національний банк України;
- Державна казначейська служба України;
- Державна аудиторська служба України;
- Рахункова палата України.

В Україні донині *не має єдиного рекомендованого переліку показників*, за допомогою яких можна визначити ефективність використання запозичених коштів.

Використовуються різноманітні методики запропоновані до використання Рахунковою палатою України, Департаментом боргової та міжнародної фінансової політики Міністерства фінансів України.

Методи управління державним боргом: рефінансування; конверсія; консолідація; уніфікація; обмін за регресивним співвідношенням; відстрочення погашення; реструктуризація; анулювання.

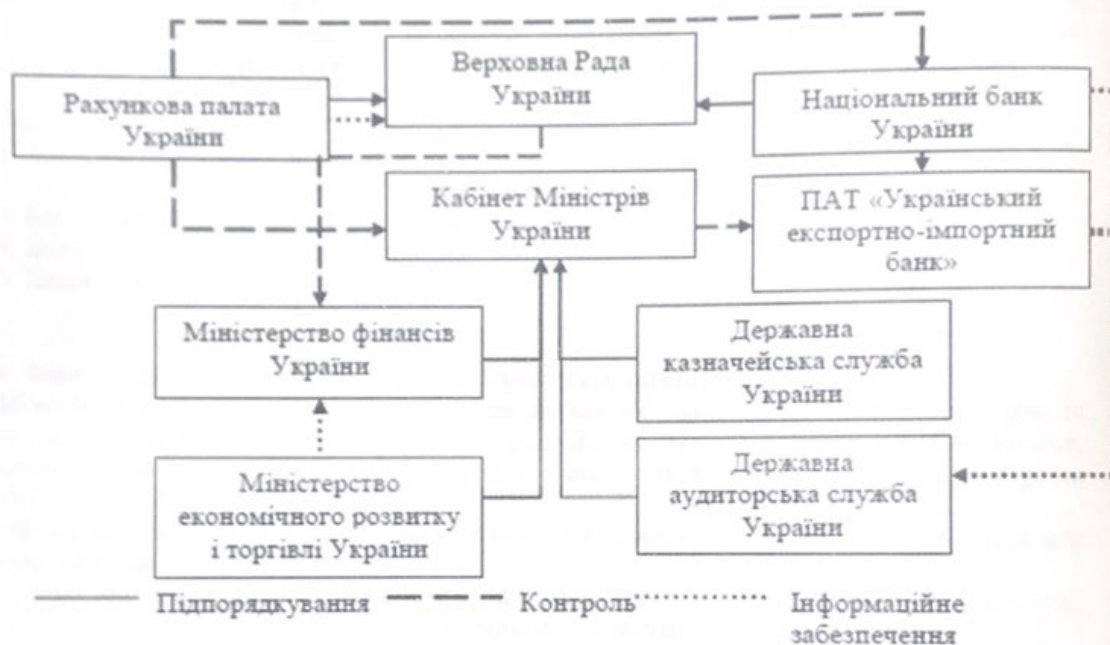

Рис. 6.2. Схема взаємозв'язків між державними суб'єктами, що задіяні в формуванні та обслуговуванні державного боргу

Всі методи й інструменти управління державним боргом направлені на макроекономічну стабілізацію та структурні перетворення, формування економіки, пристосованої до функціонування в умовах фінансової глобалізації, здатної забезпечити збалансований соціально-економічний розвиток.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності державного (місцевого) боргу.
2. Назвіть причини виникнення та нарощування суми державного (місцевого) боргу.
3. Назвіть та охарактеризуйте функції державного боргу.
4. Назвіть причини виникнення гарантованого державою (органами місцевої влади) боргу.
5. Визначте умови надання державних (місцевих) гарантій.
6. Охарактеризуйте сучасний стан державного та гарантованого державою боргу.
7. Назвіть індикатори боргової безпеки держави та визначте їхні порогові значення.

Рекомендована література:

Основна [3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 26].

Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 36, 38, 43, 45, 47, 48].

ТЕМА 7

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ І СИСТЕМА БЮДЖЕТНОГО ВИРІВНЮВАННЯ

МЕТА: розкрити зміст поняття «міжбюджетних відносин» та особливості їх організації, охарактеризувати концепції бюджетного унітаризму та бюджетного федералізму, визначити цілі та методи бюджетного регулювання, дослідити інструменти міжбюджетних відносин, розкрити види бюджетних трансфертів та алгоритм їх розрахунку.

Ключові терміни і поняття: міжбюджетних відносин, бюджетний унітаризм, бюджетний федералізм, бюджетне регулювання, бюджетні трансферти, фіскальні дисбаланси, індекс податкоспроможності, субвенція, реверсна дотація, базова дотація, бюджетні повноваження.

План:

1. Зміст міжбюджетних відносин та особливості їх організації.
2. Концепції бюджетного унітаризму та бюджетного федералізму.
3. Бюджетне регулювання, його цілі та методи.
4. Інструменти міжбюджетних відносин.
5. Бюджетні трансферти та їх види.

1. Зміст міжбюджетних відносин та особливості їх організації

Міжбюджетні відносини - відносини між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України (ст. 81 БКУ).

Об'єктом міжбюджетних відносин виступають бюджетні кошти, які розподіляються між різними складовими бюджетної системи.

Суб'єктами виступають органи влади й управління, до компетенції яких включені повноваження щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів.

Суспільна потреба в міжбюджетних відносинах зумовлена дією наступних факторів:

1. Фіскальна незбалансованість, яка виникає через статичний та динамічний дисбаланс. Статичний дисбаланс – це перевищення обсягу обов'язкових видатків місцевої влади над її закріпленими доходами. Динамічний дисбаланс – швидші темпи зростання розмірів видаткової частини місцевих бюджетів, ніж доходної.

2. Необхідність відшкодування видатків, пов'язаних з делегуванням повноважень вищого рівня влади нижчому, і навпаки.

3. Потреба фінансової допомоги при виникненні надзвичайних ситуацій в окремих регіонах країни.

4. Виконання інвестиційних проектів за рахунок бюджетних коштів.

Підставою для існування міжбюджетних відносин є:

– визначений у законодавстві розподіл повноважень між державною виконавчою владою та органами місцевого самоврядування;

– гарантія фінансування витрат на реалізацію наданих повноважень з боку держави органами місцевого самоврядування;

– діючий між рівнями бюджетної системи і місцевими бюджетами порядок розмежування доходів і видатків різних видів;

– фінансова підтримка місцевих бюджетів у зв'язку зі значними коливаннями рівнів податкового потенціалу окремих територій та об'єктивними розбіжностями в обсягах видатків.

У загальному виді міжбюджетні відносини являють собою:

– розподіл витрат, що передбачає поділ і правове закріплення між загальнодержавним, регіональним і місцевим рівнями відповідальність за виконання окремих соціальних і економічних функцій;

– обґрунтування величини витрат, адекватне закріпленню за кожним рівнем бюджетної системи повноваженням;

– **розподіл доходів**, що передбачає визначення і правове закріплення джерел доходів бюджетів усіх рівнів;

– **форми підтримки регіонів**, що передбачає визначення і правове закріплення критеріїв організації міжбюджетних фінансових потоків, виходячи з територіальної структури витрат і зведеного фінансового потенціалу територій.

У світовій практиці використовують такі *способи розмежування доходів*:

1) розподіл податків та інших доходів між бюджетами різних рівнів;

2) розподіл надходжень від податків шляхом закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування.

3) встановлення територіальних надбавок до загальнодержавних податків на користь місцевого самоврядування;

4) встановлення територіальних надбавок до загальнодержавних податків на користь загальнодержавних органів влади.

Застосування того чи іншого способу розмежування доходів залежить від засад побудови бюджетної системи, які, у свою чергу, визначаються державним устроєм країни.

Згідно з Бюджетним кодексом України розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг і наближення їх до безпосереднього споживача.

2. Концепції бюджетного унітаризму та бюджетного федералізму

Бюджетний федералізм представлений такою організацією бюджетних відносин, яка дає змогу в умовах самостійності й автономії кожного бюджету забезпечувати на території всієї країни її населенню рівний і гарантований державою перелік суспільних послуг, а для цього:

– органічно поєднувати фіскальні інтереси держави з інтересами її суб'єктів;

– розрізнати бюджетні повноваження, бюджетні видатки і доходи;

– розподіляти і перерозподіляти бюджетні ресурси між державним бюджетом і бюджетами місцевих органів влади, вирівнюючи бюджетну забезпеченість територій, які перебувають у різних соціально-економічних, географічних, кліматичних та інших умовах.

Концепція *бюджетного федералізму* припускає наявність багаторівневої структури державної влади, кожна ланка якої пропонує виробництво визначених видів державних послуг.

Бюджетний федералізм – це відносини на основі сполучення принципів централізму і децентралізму між державними і регіональними органами влади з приводу формування і реалізації бюджетної політики держави, розмежування бюджетно-податкових повноважень, витрат і доходів, розподілу і перерозподілу останніх між державним бюджетом і консолідованими регіональними бюджетами при високому ступені самостійності територіальних бюджетів, виходячи з необхідності єдності загальнодержавних інтересів та інтересів населення, що проживає на територіях суб'єктів федерації і муніципальних утворень, що входять до них.

У багатьох унітарних країнах у сфері внутрішніх міжурядових фінансових відносин активно почали застосовувати окремі принципи бюджетного федералізму. Економічна й фінансова децентралізації, нині характерні для більшості зарубіжних унітарних країн, зумовили до *формування нового змішаного виду внутрішніх міжурядових фінансових відносин, що поєднують у собі принципи як бюджетного унітаризму, так і бюджетного федералізму.*

Під *бюджетним унітаризмом* розуміється система організації фінансових відносин між різними рівнями влади, яка характеризується високим ступенем впливу центральних органів управління.

Принципи організації міжбюджетних відносин в основному визначаються «угорі», «низам» же приділяється лише пасивна роль.

У рамках бюджетного унітаризму політика центрального уряду спрямована на забезпечення однакового рівня надання послуг суспільного сектора економіки по всій території держави.

Бюджетний унітаризм — це така форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, основні принципи організації яких визначаються центральною владою. Місцевій та регіональній владі при цьому, як правило, відводиться досить пасивна роль.

В межах бюджетного унітаризму центральна влада здійснює активну політику забезпечення

єдиних стандартів суспільних послуг по всій території країни, вирівнює фінансові дисбаланси.

Може бути виділено *дві основні групи моделей бюджетного федералізму* — децентралізовані та кооперативні.

Децентралізовані моделі бюджетного федералізму характеризуються значною фінансовою автономією регіональних та місцевих влад, слабкістю зв'язків між різними рівнями влади, порівняно обмеженим співробітництвом.

Для цих моделей характерною ознакою є те, що центральна влада фактично не займається проблемами фінансового вирівнювання, мало уваги звертає на фінансові дисбаланси в розвитку окремих територій.

Подібна модель бюджетного федералізму характерна для США.

Кооперативні моделі бюджетного федералізму

характеризуються тісною співпрацею різних рівнів влади, активною політикою центральної влади з подолання фінансових дисбалансів на різних рівнях управління та фінансового вирівнювання.

При таких моделях бюджетного федералізму центральна влада активно турбується про забезпечення єдиних стандартів суспільних послуг у межах усієї території країни.

Кооперативні моделі бюджетного федералізму характерні для більшості федеративних європейських держав, зокрема для ФРН, Австрії.

3. Бюджетне регулювання, його цілі та методи

Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та **фінансових ресурсів**, які мають забезпечувати виконання цих повноважень (ст. 81 БКУ).

Іншими словами, **основною метою міжбюджетних відносин визначається проведення перерозподілу бюджетних ресурсів.**

Основні завдання бюджетного регулювання:

– досягнення відповідності між видатками та доходами місцевих бюджетів різних видів, тобто їх збалансування;

– забезпечення рівномірності в надходженні доходів для запобігання затримок у фінансуванні видатків;

– створення зацікавленості органів місцевого самоврядування у повній мобілізації доходів на своїй території;

– забезпечення самостійності використання додатково одержаних коштів у процесі виконання місцевих бюджетів;

– перерозподіл бюджетних ресурсів між фінансово “багатими” та “бідними” територіями;

– зв'язок обсягів одержаної фінансової допомоги з конкретними зусиллями щодо мобілізації податків і зборів, залучення додаткових доходних джерел;

– здійснення фінансового вирівнювання.

Вертикальне бюджетне регулювання

Основна частина міжбюджетних відносин в частині фінансування делегованих повноважень повинна здійснюватися у вигляді “**непрямих трансфертів**”, тобто закріплених на довготривалій основі часток від загальнодержавного оподаткування.

Основні переваги застосування непрямих трансфертів місцевим бюджетам полягають в таких критеріях як *економія* та *ефективність*.

Ефективність полягає в зменшенні втрат внаслідок ухилення від оподаткування та усунення конкуренції між органами самоврядування у вигляді регулювання ставок та бази оподаткування.

Горизонтальне бюджетне вирівнювання

Основний зміст полягає у фінансовому вирівнюванні бюджетів за територіальним критерієм. Причому горизонтальне вирівнювання здійснюється лише в межах бюджетів територіальних громад, окремо серед міських, селищних і сільських бюджетів.

Обумовлено об'єктивними відмінностями розташування територіальних одиниць, внаслідок історичних, географічних, економічних, природних та інших особливостей розвитку.

Горизонтальна незбалансованість проявляється в першу чергу, у відмінностях у

податковому потенціалі територій. З іншого боку, впливають різні потреби в соціальних послугах.

Головним інструментом горизонтального вирівнювання повинні стати **спеціальні фонди вирівнювання**. Кошти цих фондів у формі універсальних трансфертів розподілятимуться між місцевими бюджетами у відповідності з певними критеріями потреб в коштах цих бюджетів.

Однією з *головних цілей* державної регіональної фінансової політики щодо зближення рівнів соціально-економічного розвитку територій є *подолання вертикальних і горизонтальних дисбалансів і фінансове вирівнювання*.

Під *вертикальними фінансовими дисбалансами* розуміють невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального або місцевого, і обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенцій між центральною, регіональною і місцевою владами.

Горизонтальний фінансовий дисбаланс – це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня й обсягами завдань, котрі на них покладаються і забезпечуються іншими територіальними одиницями цього рівня.

Горизонтальний фінансовий дисбаланс виникає тоді, коли одна або кілька територій того самого рівня не мають достатніх фінансових ресурсів для надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються іншими територіями відповідно до певних стандартів (наприклад, більша частка пенсіонерів, школярів).

Фінансове вирівнювання – це процес усунення вертикальних і горизонтальних дисбалансів.

Мета фінансового вирівнювання – перерозподіл фінансових ресурсів на користь тих владних рівнів, котрі мають вертикальні й горизонтальні фінансові дисбаланси.

4. Інструменти міжбюджетних відносин

В процесі виконання бюджетів основними є зовнішні бюджетні потоки – *вхідні і вихідні*.

Разом з тим існують і взаємовідносини між окремими ланками – *внутрішні бюджетні потоки*.

Ці взаємовідносини відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами.

Форми бюджетних потоків:

1. Субсидіювання.
2. Вилучення коштів.
3. Бюджетні позички.
4. Взаємні розрахунки.

1. Субсидіювання – передача коштів бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги. Існує три види субсидіювання: субсидії, субвенції, дотації.

Субсидія може бути цільовою і знеособленою. Не пов'язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримав.

Субвенція – різновидність цільової субсидії, яка передбачає дольову участь у фінансуванні певних заходів та програм декількох бюджетів.

Дотація – цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету. В залежності від можливостей вищестоящого бюджету покриття може бути повним або частковим.

2. Вилучення коштів – передача коштів “бюджетного надлишку” з бюджетів нижчих рівнів до бюджетів вищих рівнів. Явище зворотне до дотації.

Бюджетний надлишок – це перевищення закріплених за даним бюджетом доходів над його нормованими видатками.

3. Бюджетні позички – надання коштів вищестоящих бюджетів нижчестоящим на покриття тимчасового касового розриву. Касовий розрив – неспівпадання в часі фінансування видатків і надходження доходів.

Бюджетні позички мають характерні ознаки:

- безпроцентних характер
- мають бути погашені до завершення поточного року
- видаються тільки нижчестоящому бюджету, безпосередньо підпорядкованому вищестоящому.

4. Взаємні розрахунки – передача коштів з одного бюджету до іншого в зв'язку з перерозподілу між ними доходів чи видатків після затвердження бюджетів.

За характером взаємовідносини між бюджетами можуть бути **договірними** чи **обов'язковими**. Субсидіювання чи бюджетні позички здійснюються на договірній основі, вилучення коштів і взаємні розрахунки – в обов'язковому.

За напрямками проведення взаємні розрахунки діляться на **вертикальні** і **горизонтальні**. В Україні є тільки **вертикальні**.

5. Бюджетні трансферти та їх види

Поняття офіційних (міжбюджетних, бюджетних) трансфертів в українську практику було **вперше запроваджено у 1996 р.** разом із введенням нової бюджетної класифікації, згідно з якою їх поділяли на **дві групи** залежно від цільового спрямування коштів:

- поточні;
- капітальні.

До **поточних офіційних трансфертів** зараховували грошові допомоги (дотації), які одержували бюджети нижчих рівнів за недостатньої ефективності доходних джерел. На відміну від поточних,

капітальні офіційні трансферти (субвенції) передбачали цільове використання одержаних коштів.

Цілі, на які спрямовувалися субвенції, переважно були пов'язані з виконанням органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень.

Характерною **особливістю** сучасного вітчизняного трактування бюджетних трансфертів є те, що **до них належать** не лише кошти, які одержують місцеві бюджети з державного бюджету, а й **перерахування коштів**, що перераховують у **зворотному напрямі** – від місцевих бюджетів до державного бюджету.

Бюджетний кодекс України-2001 р.:

- змінив концептуальні підходи до класифікації трансфертів.
- відбулося уточнення термінології (замість “офіційні трансферти” нині використовують термін «**міжбюджетні трансферти**»).

Міжбюджетні трансферти – кошти, що безоплатно і безповоротно перераховують з одного бюджету в інший.

Ст. 96 Бюджетного кодексу України – 2010 р.:

Міжбюджетні трансферти поділяють на чотири види (з 2015 року):

- **базову дотацію** (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);
- **субвенції**;
- **реверсну дотацію** (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);
- **додаткові дотації**.

Загальний обсяг фінансових ресурсів за кожним видом міжбюджетних трансфертів розраховується на підставі державних соціальних стандартів і нормативів, які встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами.

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання гарантованих послуг залежно від:

- 1) кількості населення та споживачів гарантованих послуг;
- 2) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їх визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

Коригуючі коефіцієнти затверджуються Кабінетом Міністрів України (ст. 95).

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів здійснюється **окремо** за надходженнями **податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб** з урахуванням таких параметрів:

- 1) кількість населення;
- 2) надходження податку на прибуток підприємств за останній звітний бюджетний період;
- 3) надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період;
- 4) індекси податкоспроможності відповідного бюджету, що визначаються окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб.

Індекс податкоспроможності бюджету відповідного рівня є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх бюджетах України у розрахунку на одну людину.

При здійсненні вирівнювання враховується значення індексу податкоспроможності відповідного бюджету.

Якщо значення індексу:

- в межах 0,9-1,1 - вирівнювання не здійснюється;
- менше 0,9 - надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 відсотків суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9;
- більше 1,1 - передається реверсна дотація з відповідного бюджету в обсязі 50 відсотків суми, що перевищує значення такого індексу 1,1.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, що становлять фіскальні дисбаланси та назвіть причини, які обумовлюють їхнє виникнення.
2. Дайте визначення сутності міжбюджетних відносин та обґрунтуйте основну мету їхнього регулювання.
3. Визначте склад міжбюджетних трансфертів, установлених Бюджетним кодексом України.
4. Назвіть чинники, які впливають на визначення величини базової (реверсної) дотації.
5. Обґрунтуйте сутність, порядок обчислення та застосування індексу податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці.
6. Поясніть необхідність у запровадженні, умови призначення та роз- поділу освітньої та медичної субвенцій.
7. Опишіть чинний механізм стимулювання місцевих органів влади до нарощування доходів бюджету.
8. Назвіть, які міжбюджетні трансферти можуть установлювати між окремими місцевими бюджетами.

Рекомендована література:

Основна [3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26].

Міжнародні видання [27, 28, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 37, 38, 39, 43, 45, 50].

ТЕМА 8

ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ) ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ

МЕТА: розкриття сутності поняття соціальні функції, визначення особливостей їх бюджетного фінансування, узагальнення підходів до розкриття поняття держава загального добробуту та її моделей, визначення особливостей зарубіжного досвіду бюджетного фінансування малозабезпечених верств населення.

Ключові терміни і поняття: соціальна функція держави, освіта, медичне обслуговування, соціальне забезпечення населення, соціальний захист громадян, соціальне страхування, фінансування культури, кошториси, принципи кошторисного фінансування, розгляд і затвердження кошторису видатків, соціально-економічні гарантії, держава загального добробуту.

План:

1. Соціальні видатки бюджету: склад, структура та причини зростання.
 - 1.1. Видатки бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення.
 - 1.2. Видатки бюджету на освіту.
 - 1.3. Видатки бюджету на охорону здоров'я.

- 1.4. Видатки бюджету на духовний та фізичний розвиток.
2. Держава загального добробуту та її моделі.
3. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування малозабезпечених верств населення.

1. Соціальні видатки бюджету: склад, структура та причини зростання

В умовах несприятливих довгострокових тенденцій, що посилилися у період складної соціально-політичної та економічної ситуації в країні, та через існування загрози стійкості бюджету виникла *необхідність пошуку балансу між обсягом соціальних функцій держави та рівнем їх фінансового забезпечення.*

Основні складові соціальної функції держави:

- соціальний захист та соціальне забезпечення;
- охорона здоров'я;
- освіта;
- духовний та фізичний розвиток.

Проблема оптимізації соціальних видатків давно назріла. Україна вичерпала можливості вирішення соціальних проблем через механізми державного бюджету.

На Заході держава широко використовує активні економічні, у тому числі й фіскальні, інструменти, що стимулюють *приватні соціальні інвестиції*. В окремих країнах вони сягають 35-40% загального рівня соціальних видатків.

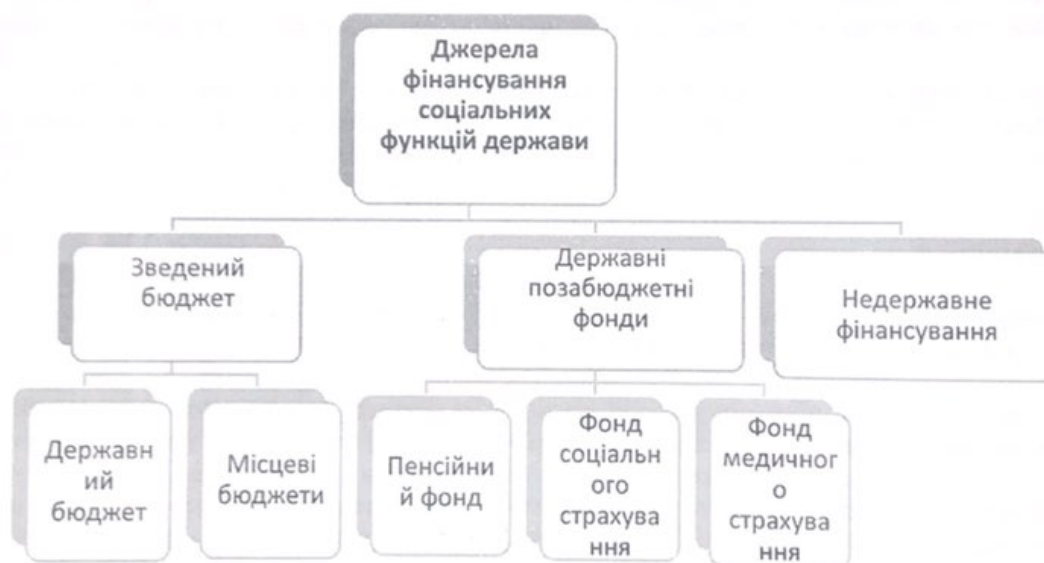

Рис. 8.1. Джерела фінансування соціальних функцій держави

1.1. Видатки бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення

Система соціального захисту складається з трьох елементів, кожен з яких має різне коло суб'єктів, джерела фінансування, умови та мету забезпечення. Система соціального захисту включає такі форми:

- соціальне страхування за рахунок обов'язкових страхових і добровільних внесків;
- державне забезпечення та надання соціальних послуг окремим категоріям громадян за рахунок державного бюджету;
- соціальну допомогу та соціальну підтримку непрацездатних громадян.

Видатки бюджету на соціальний захист класифікуються так:

1) за джерелами фінансування:

- за рахунок коштів державного бюджету;
- за рахунок коштів місцевого бюджету;

2) за ініціатором:

- витрати на реалізацію загальнодержавних програм;
- витрати на місцеві програми (рішення місцевих органів влади);

3) за метою використання:

- видатки на соціальний захист у зв'язку з малозабезпеченістю;
- виплати як компенсація втраченого доходу (допомога по вагітності і пологам);
- компенсація втраченого здоров'я або майна;
- витрати, пов'язані з наданням підтримки в облаштуванні (притулки для тимчасового утримання біженців);
- витрати на надання пільг і привілеїв окремим категоріям громадян;

4) за формами:

- грошові;
- безготівкові;
- натуральні.

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення є складовою частиною видатків бюджету на соціальну сферу. Їх обсяги в нашій державі останнім часом стрімко зростають, що перш за все, пояснюється кризовими явищами в економіці, які в результаті призводять до збільшення чисельності населення, що потребує соціального захисту.

Деякі дослідники ототожнюють поняття «соціальний захист» з поняттям «соціальне забезпечення». Проте, ці поняття різні. Поняття «соціальний захист» ширше ніж поняття «соціальне забезпечення». Соціальне забезпечення являється складовою системи соціального захисту населення.

Під поняттям «соціальне забезпечення» прийнято розуміти систему суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

Соціальне забезпечення реалізується у двох формах:

1) у формі послуг – обслуговування інвалідів, людей похилого віку в спеціалізованих установах – будинках-інтернатах для старих та інвалідів, відділень соціальної допомоги на дому, біженців – у пунктах тимчасового розміщення біженців та ін.

2) у грошовій формі – пенсії, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю, пологами, догляду за дитиною до трьох років, догляду за хворою дитиною, на поховання та ін.

Фінансування соціального захисту населення в більшій мірі забезпечується за рахунок бюджетних асигнувань з державного та місцевих бюджетів. І тільки незначна питома вага видатків на соціальний захист забезпечується за рахунок цільових позабюджетних фондів.

За рахунок місцевих бюджетів здійснюється фінансування тих напрямів соціального захисту та соціального забезпечення населення, які максимально наближені до споживачів на місцях (притулки для дітей, територіальні центри соціального обслуговування, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри професійної реабілітації інвалідів, компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги) та державних програм соціального захисту, що передбачають надання соціального захисту категорій населення, що фінансуються за рахунок субвенцій з державного бюджету.

1.2. Видатки бюджету на освіту

Фінансування державних закладів освіти, установ та організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування.

Відповідно до Закону України «Про освіту» держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі, не меншому 10% національного доходу. При цьому кошти закладів і установ

освіти і науки, які повністю або частково фінансуються з бюджету, одержані від здійснення або на здійснення статутної діяльності, не вважаються прибутком і не оподатковуються.

Функціональна структура видатків та кредитування бюджету на освіту:

- 1) на дошкільну освіту;
- 2) на загальну середню школу;
- 3) на професійно-технічну освіту;
- 4) на вищу освіту;
- 5) на післядипломну освіту;
- 6) на позашкільну освіту та заходи з позашкільної роботи з дітьми;
- 7) на програми матеріального забезпечення навчальних закладів;
- 8) на дослідження і розробки у сфері освіти;
- 9) на інші заклади та заходи у сфері освіти.

Освіта була і залишається однією з провідних галузей соціальної сфери. Рівень освіти в державі має важливе значення для розвитку економіки. Адже, висококваліфіковані кадри зможуть не лише підняти економіку держави, її конкурентоспроможність, але й представляти її інтереси на міжнародному рівні.

Джерелами фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти є кошти:

- державного та місцевих бюджетів України;
- галузей народного господарства;
- державних підприємств і організацій;
- додаткових джерел фінансування.

Державний та місцевий бюджети є провідними джерелами за рахунок яких фінансується освіта в Україні. У зв'язку з тим, що бюджетні ресурси досить обмежені, а кількість бажаючих отримати освіту зростає, виникає необхідність пошуку додаткових джерел фінансування.

Бюджетне фінансування державних закладів освіти здійснюється на основі кошторисів. Кожна установа складає свій власний кошторис, що підлягає обов'язковому затвердженню. Як відомо з попередніх тем, в цьому документі плануються показники доходів та видатків, як за загальним, так і за спеціальним фондом на плановий рік.

У всіх видатках на освіту лівову частку займають видатки на фінансування загальної середньої освіти.

1.3. Видатки бюджету на охорону здоров'я

Право на охорону здоров'я гарантується Конституцією України. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм.

Конституцією закріплено, що медична допомога у державних і комунальних закладах охорони здоров'я надається безоплатно, а держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Функціональна структура видатків та кредитування бюджету на охорону здоров'я:

- медична продукція та обладнання;
- поліклініки і амбулаторії, швидка та невідкладна допомога;
- стоматологічні поліклініки;
- станції швидкої допомоги та невідкладної допомоги;
- фельдшерсько-акушерські пункти;
- лікарні та санаторно-курортні заклади;
- санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади;
- дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я;
- інша діяльність у сфері охорони здоров'я;
- інші заклади та заходи у сфері охорони здоров'я.

За рахунок коштів державного бюджету здійснюються видатки на:

- первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу;
- спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу;

- санаторно-реабілітаційну допомогу;
- санітарно-епідеміологічний нагляд;
- інші програми у галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій.

Джерелами фінансового забезпечення охорони здоров'я вважаються: державний бюджет, місцеві бюджети, фонди медичного страхування (добровільне медичне страхування), доходи від плати за надання медичних послуг як юридичним так і фізичним особами, благодійні фонди, ініціативні фонди та інші джерела, що не заборонені законодавством.

Провідними джерелами фінансування державного сектору охорони здоров'я є державний та місцеві бюджети. Бюджетним Кодексом України чітко розмежовуються видатки на охорону здоров'я між державним та місцевими бюджетами.

Планування видатків для функціонування закладів державного сектору охорони здоров'я здійснюється за кошторисним порядком, а також, за програмно-цільовим методом.

Кошторисний порядок фінансування закладів та установ охорони здоров'я здійснюється на основі кошторису.

Кошторис бюджетної установи охорони здоров'я – це індивідуальний фінансовий плановий документ, що надає повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг, спрямування коштів для виконання бюджетною установою охорони здоров'я своїх функцій та поставлених цілей на плановий рік.

1.4. Видатки бюджету на духовний та фізичний розвиток

Видатки на фізкультуру і спорт фінансуються за розділом "Духовний та фізичний розвиток" функціональної класифікації. Він включає такі підрозділи, як "фізична культура і спорт", "Дослідження і розробки у сфері духовного та фізичного розвитку", "Інша діяльність у сфері духовного та фізичного розвитку".

За рахунок коштів державного бюджету фінансуються: а) державні програми підготовки резерву та складу національних команд та забезпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення; б) державні програми з інвалідного спорту та реабілітації; в) державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості.

За рахунок коштів місцевих бюджетів фінансуються видатки державних програм розвитку фізичної культури і спорту: утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів, заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.

Фінансова підтримка діяльності молодіжних громадських організацій Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування надають фінансову підтримку діяльності молодіжних громадських організацій і їх спілок у межах повноважень, визначених законом.

Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування залучають в установленому порядку молодіжні громадські організації і їх спілки до виконання замовлень для державних та місцевих потреб.

При затвердженні місцевих бюджетів передбачаються видатки на реалізацію програм молодіжних громадських організацій.

Фінансове забезпечення культури за рахунок бюджету не витримує умов ринкового господарювання. В зв'язку з тим, що коштів не достатньо заклади відволікаються від своєї основної діяльності та виконують другорядну роботу, здають свої сцени, зали в оренду для того, щоб забезпечити своє існування.

Фінансування розвитку фізичної культури та спорту в нашій державі забезпечується за рахунок державного та місцевих бюджетів України. Бюджетним кодексом чітко регламентовано розмежування видатків на розвиток фізичної культури і спорту між державним та місцевими бюджетами.

При плануванні витрат на утримання закладів фізичної культури та спорту провідною статтею є фонд заробітної плати. Працівникам закладів фізичної культури та спорту надають матеріальну допомогу, у тому числі на оздоровлення, у сумі не більше ніж один посадовий оклад на рік, як правило, одночасно з нарахуванням відпускних.

Хоча фінансування розвитку культури та спорту в нашій державі передбачено за рахунок бюджетних асигнувань, проте, їх обсягів часто не достатньо, тому залучаються додаткові кошти у вигляді позабюджетних – добровільні внески приватних підприємств, кошти спонсорів, меценатів; надаються платні послуги по тренуванню.

2. Держава загального добробуту та її моделі

Держава загального добробуту — це термін, яким узагальнено характеризують політику держави, що має на меті забезпечення надання низки таких основних послуг, як охорона здоров'я, належний рівень освіти (зазвичай безкоштовної) завдяки державному фінансуванню. Це одна з багатьох концепцій правової держави. Обов'язково слід зазначити, що держава добробуту — це один із специфічних різновидів соціальної держави, який розглядається у своїх виокремлених аспектах.

Метою утворення держави загального добробуту є забезпечення для людей таких умов, котрі стали б для них стимулом у сприйнятті існуючого суспільного та економічного устрою, а також створення прийнятних умов повсякденного життя.

«*Позитивна держава соціального захисту*» — це держава, яка орієнтується на зрівнювання шансів щодо благополуччя всіх громадян, на забезпечення та гарантування «рівних можливостей» всім і кожному. Прикладом такої держави є США.

«*Держава соціальної безпеки*» — держава, яка на додаток до забезпечення рівних шансів громадян, створює умови повної зайнятості та гарантує без винятку усім громадянам отримання доходів не нижче від рівня прожиткового мінімуму. Прикладом такої держави є Велика Британія.

«*Соціальна держава загального добробуту*» — держава, що забезпечує повну зайнятість, згладжує диференціацію доходів усього населення, створює численні постійно діючі державні та суспільні соціальні служби. Прикладом такої держави є Швеція.

К. Еспін-Андерсен, провівши складний емпіричний аналіз, розробив схему, що диференціює види держави загального добробуту на основі ступеню розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення. Відповідно до його схеми існує:

Ліберальна держава загального добробуту (Сполучені Штати Америки, Канада й Австралія) — держава, що обмежує універсальні соціальні права, протиставляє клас одержувачів соціальної допомоги й інших громадян та надає переваги приватному сектору, як суб'єкту добробуту.

Корпоратистська держава загального добробуту (Франція, Німеччина, Італія) — держава, у якій соціальні права є невід'ємною частиною визначених статусів. Ця модель, що підтримує існуючі класові відмінності, характеризується принципом субсидіарності і припускає державне втручання лише в тих випадках, коли сім'я й інші традиційні інститути неспроможні подбати про своїх членів.

Соціально-демократична держава загального добробуту (Швеція, Данія, Норвегія) — держава, яка передбачає розширення соціальних прав і прагне до ліквідації соціальної нерівності. Ця модель держави загального добробуту ґрунтується на суспільному забезпеченні добробуту.

У науковій літературі останніх років держава загального добробуту розглядається як одна з двох ключових (поряд із виборчим правом) інституціональних субстанцій сучасних демократій. Як стверджують західні дослідники, демократизація економічної, розподільної та освітньої сфер передбачала поліпшення результатів політичного процесу шляхом сприяння раціональним якостям, почуттю матеріальної безпеки, свободі від загроз і страхів, більшій впевненості громадян, які користуються правом участі в економічних справах не тільки завдяки власній політичній діяльності, а також і через державну політику в соціальній та економічній сферах.

3. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування малозабезпечених верств населення

Можна виділити різні підходи щодо визначення бідності:

- американський;
- європейський.

У США бідність розглядається як тимчасове явище, яке може бути викоренено (по відношенню до безробітних, дітей з неблагополучних сімей). Бідній категорії населення вважається необхідним надавати соціальну допомогу з боку держави.

У Європі наголос робиться на соціальній допомозі всім, хто має дохід, менший за прожитковий мінімум.

Два напрями боротьби з бідністю:

1) Вирішення проблеми бідності на основі встановлення прожиткового мінімуму для всіх членів суспільства. Його пропонується реалізовувати за допомогою *негативного прибуткового податку*.

2) Стимулювання переходу до трудової діяльності (отримання допомог пов'язують із зобов'язанням їх отримувача зайнятися навчанням або роботою).

Сучасне суспільство вимагає, аби уряд узяв на себе важливішу роль: від встановлення правил і забезпечення їх дотримання до розвитку інфраструктури, фінансування наукових досліджень, забезпечення освіти, охорони здоров'я і всіляких видів соціального захисту. Багато з витрат такого роду є довгостроковими, і багато з них призведе до довгострокових наслідків. Якщо ми хочемо, аби ці гроші були витрачені добре, слід *спочатку всесторонньо продумати, що ми хочемо отримати і в якому напрямі нам рухатися далі* (Дж. Стігліц).

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність та значення системи соціального захисту.
2. Визначте основні напрями соціального захисту населення в Україні, джерелом фінансування яких є кошти бюджету.
3. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на освіту.
4. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на охорону здоров'я.
5. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на культурно-освітні заклади.
6. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на засоби масової інформації.
7. Охарактеризуйте склад і порядок фінансування видатків бюджету на фізичну культуру та спорт.
8. Охарактеризуйте сутність та призначення кошторисного фінансування.

Рекомендована література:

Основна [2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26].

Міжнародні видання [27, 28, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 49].

ТЕМА 9

ФІНАНСУВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ

МЕТА: розкриття сутності поняття «дискреційні видатки бюджету», визначення особливостей бюджетного фінансування видатки бюджету на економічну діяльність, національну оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, загальнодержавні функції держави.

Ключові терміни і поняття: дискреційні видатки, кошторисне фінансування, видатки бюджету на економічну діяльність, видатки бюджету на національну оборону, видатки бюджету на громадський порядок, безпеку та судову владу, видатки бюджету на загальнодержавні функції.

План:

1. Видатки бюджету на економічну діяльність.
2. Видатки бюджету на національну оборону.
3. Видатки бюджету на громадський порядок, безпеку та судову владу.
4. Видатки бюджету на загальнодержавні функції.
5. Фінансування інших функцій держави.

1. Видатки бюджету на економічну діяльність

Дискреційні видатки (*discretionary spending*) – це видатки, що здійснюються згідно із законодавством на основі щорічних асигнувань на визначені бюджетом цілі (функції держави).

Обсяг *дискреційних видатків* встановлюється або як частка від випуску продукції (чи ВВП), або як постійна сума у грошових одиницях.

Видатки бюджету на економічну діяльність охоплюють:

- державні капітальні вкладення,
- бюджетні кредити підприємствам,
- державні субсидії й дотації,
- операційні витрати (на виробничу інфраструктуру, геологорозвідувальні роботи, роботи щодо землевпорядкування тощо).

Видаткам бюджету відводиться *допоміжна і регулятивна роль* у системі фінансового забезпечення економіки.

Бюджетні видатки на економічну діяльність спрямовуються на:

- стабілізацію економіки;
- створення необхідного ринкового середовища;
- підтримання пріоритетних і базових галузей економіки;
- розвиток наукомістких інноваційних технологій;
- модернізацію інфраструктури тощо.

Видатки бюджету на економічну діяльність розрізняють:

- за функціональною їх класифікацією;
- за галузевими особливостями;
- за цільовим призначенням.

Функціональна класифікація видатків з економічної діяльності держави передбачає поділ видатків на:

- загальну економічну, торговельну та трудову діяльність;
- регулювання трудових відносин;
- сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство;
- паливно-енергетичний комплекс;
- іншу промисловість та будівництво;
- промисловість з видобутку рудних та нерудних корисних копалин;
- транспорт;
- зв'язок, телекомунікації та інформатику;
- інші галузі економіки та види економічної діяльності;
- дослідження і розробки в галузях економіки.

Видатки бюджетів *за галузевими особливостями* поділяються відповідно до **відомчої класифікації та галузевої структури економіки**.

За цільовим призначенням видатки на економічний розвиток поділяються відповідно до **економічної класифікації видатків**.

Фінансування видатків бюджету на економічну діяльність здійснюються в різних формах залежно від умов і фінансового стану суб'єктів господарювання.

Розрізняють такі форми фінансування:

- капіталовкладення (інвестиції);
- фінансування національних, державних і міжнародних науково-технічних програм;
- поставки продукції для державних потреб;
- операційні витрати;
- кредити й дотації.

2. Видатки бюджету на національну оборону

Враховуючи значення оборони для функціонування суверенної і недоторканної держави, цілком виправданим є здійснення фінансування її потреб виключно за рахунок Державного бюджету України, що визначається як Бюджетним кодексом України (ст. 87), так і спеціальним законодавством. Чинне законодавство також визначає мінімальну суму коштів, які мають бути

спрямовані на фінансування потреб національної оборони - не менше 3% запланованого обсягу ВВП (ст. 2 Закону України «Про оборону України»).

Видатки на оборону поділяються на три групи: прямі, непрямі та приховані.

До **прямих оборонних видатків** відносять видатки оборонних міністерств та відомств, зокрема видатки на утримання та навчання особового складу збройних сил, придбання, утримання та експлуатацію озброєння, військової техніки та майна, військові науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи, видатки на цивільну оборону, воєнну допомогу іноземним державам тощо.

Непрямі оборонні видатки - це бюджетні затрати, пов'язані з утриманням збройних сил, гонкою озброєнь, ліквідацією наслідків війн (проценти та погашення державного боргу, пенсії й допомога ветеранам війни, інвалідам, сім'ям загиблих, затрати щодо відбудови руйнувань, спричинених війною, виплати репарацій тощо).

Приховані оборонні видатки за своїм характером та значущістю належать до оборонних видатків, але проходять за кошторисами цивільних міністерств і відомств.

Функціональна структура видатків на національну оборону включає видатки на військову оборону, цивільну оборону, військову допомогу зарубіжним країнам, військову освіту, дослідження і розробки, іншу діяльність у сфері оборони.

Витрати Міністерства оборони України на виконання завдань, до яких можуть залучатися з'єднання, частини і підрозділи Збройних сил України, фінансуються Кабінетом Міністрів України за рахунок коштів, що виділяються у встановленому законодавством порядку на виконання цих завдань, або додаткових коштів (надходжень).

Міністерство оборони України є центральним органом виконавчої влади і військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України. У межах встановлених повноважень Міністерство оборони України здійснює військово-політичне та адміністративне управління Збройними силами України, а також всебічно забезпечує життєдіяльність Збройних сил України, їх функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, боєздатність, підготовку до виконання покладених на них завдань та застосування, комплектування особовим складом та його підготовку, постачання озброєння та військової техніки, матеріальних, фінансових, інших ресурсів та майна згідно з потребами, визначеними Генеральним штабом Збройних сил України у межах коштів, передбачених державним бюджетом, і здійснює контроль за їх ефективним використанням, організує виконання робіт в інтересах Збройних сил України і надання послуг.

3. Видатки бюджету на громадський порядок, безпеку та судову владу

Видатки на правоохоронну діяльність і гарантування безпеки держави зумовлені природою і функціями держави, необхідністю захисту її внутрішніх і зовнішніх інтересів.

Фінансування видатків бюджету може здійснюватися як:

- кошторисне фінансування (фінансування за кошторисом);
- фінансування інвестиційних проектів (бюджетні інвестиції — виділення бюджетних асигнувань на капітальні вкладення у виробничу сферу);
- державні субсидії, субвенції, дотації (державні трансферти — особлива форма надання допомоги юридичним і фізичним особам);
- бюджетні кредити (тимчасова фінансова допомога державним підприємствам на умовах поворотності).

Склад видатків на правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави такий:

- видатки на внутрішні війська: поточне утримання внутрішніх військ МВС України;
- видатки на утримання прокуратури: Генеральної прокуратури України; місцевих органів прокуратури;
- видатки на кримінально-виправні системи: установи і підприємства України з питань покарань;
- видатки на Прикордонні війська України: утримання Прикордонних військ України; комплексну програму розбудови державного кордону України;
- видатки на пожежну охорону;
- видатки на утримання інших правоохоронних органів: управлінь державної охорони; спеціалізованих монтажно-експлуатаційних підрозділів;

- видатки на утримання розвідувальних органів;
- та інші.

Зважаючи на комплекс проблем фінансування правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави слід зазначити низку стратегічних заходів та дій по їх вирішенню:

- по-перше, ввести систему довгострокового стратегічного планування видатків на утримання силових інститутів;
- по-друге, переглянути бюджетні програми у сфері правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави, враховуючи обсяги їх виконання і можливості фінансового забезпечення;
- по-третє, забезпечити на законодавчому рівні бюджетне фінансування сектору внутрішньої та зовнішньої безпеки в обсягах, достатніх для його стратегічного реформування і розвитку;
- по-четверте, зменшити управлінські видатки в частині розмежування службових функцій та оптимізації чисельності правоохоронних органів з метою посилення їх матеріально-технічної бази;
- по-п'яте, налагодити співпрацю з країнами-членами ЄС для адаптації їх досвіду фінансування силових органів.

4. Видатки бюджету на загальнодержавні функції

Однією з *функцій держави є управління*. У зв'язку з цим певне місце в бюджеті займають *видатки на державне управління*.

Політика і дії держави мають бути спрямовані на економію бюджетних коштів та оптимізацію видатків на утримання апарату державних органів влади, у тому числі вищих органів державного управління, органів місцевої влади й місцевого управління, фінансову та зовнішньополітичну діяльність.

Напрями використання бюджетних коштів зумовлені такими факторами:

- необхідністю утримання державних установ;
- рівнем розвитку регіонів держави;
- зв'язками видатків із загальнодержавного бюджету з видатками місцевих бюджетів;
- формами надання бюджетних коштів;
- іншими факторами, які можуть мати вагоме значення залежно від конкретної економічної та політичної ситуації в державі.

5. Фінансування інших функцій держави

Видатки зведеного бюджету на житлово-комунальне господарство в Україні протягом останніх 15 років, починаючи з 2000 року, займають передостання місце за обсягами фінансування функцій держави.

Незважаючи на стабільність розташування у рейтингу бюджетних пріоритетів, видатки на житлово-комунальне господарство мають чітко визначений тренд на зменшення сум бюджетного фінансування.

Враховуючи фінансовий та виробничий стан комунальних підприємств ЖКГ та якість надання ними послуг населенню, вести мову про достатність бюджетного фінансування цієї сфери, одночасно як і про ефективність витрачання бюджетних коштів, немає достатніх підстав.

Житлово-комунальне господарство – це та сфера, яку держава може і зобов'язана в умовах обмежених бюджетних ресурсів передати у приватну власність, повну або часткову (на правах державно-приватного партнерства) повинна вирішувати кожна територіальна громада самостійно.

Оскільки сьогодні *акцент у державній економічній політиці* робиться на освоєнні внутрішнього інвестиційного ринку спрямованого на інноваційну реконструкцію наявного виробничого потенціалу, у тому числі за рахунок реалізації інфраструктурних проєктів та проєктів реконструкції ЖКГ.

Видатки бюджету на охорону навколишнього природного середовища

В умовах переходу європейських країн до *концепції сталого розвитку суспільства*, яка передбачає раціональне використання природних ресурсів та забезпечення сучасному та

майбутньому поколінню безпечного і здорового довкілля, такий обсяг фінансування заходів на охорону навколишнього природного середовища є виправданим та необхідним.

Оскільки *Україна інтегрується у європейський простір* та намагається відповідати встановленим стандартам та вимогам, то у перспективі витрати бюджету на охорону навколишнього природного середовища повинні і *будуть зростати*.

Перед Урядом нашої країни постає питання щодо планування бюджетних видатків шляхом *приведення зобов'язань держави відповідно до її наявних ресурсів*, перегляду структури видатків, яка залежить від пріоритетів державної політики, ступеню та форми участі держави в економіці.

Держава має сконцентрувати свої обмежені ресурси на *виконання властивих базових функцій*.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть та охарактеризуйте основні нормативні документи, якими урегульовано базові засади оборони в Україні.
2. Визначте склад видатків на оборону.
3. Назвіть основні напрями витрачання коштів щодо військової та цивільної оборони та порядок їхнього фінансування.
4. Визначте необхідність у формуванні Державного матеріального резерву та його порядок.
5. Назвіть склад бюджетних видатків на державне управління, правоохоронну та міжнародну діяльність.
6. Визначте перелік основних видатків на громадський порядок та безпеку.
7. Назвіть основні органи в системі забезпечення громадського порядку та безпеки в Україні.
8. Охарактеризуйте видатки бюджету на розвиток сільськогосподарської галузі.

Рекомендована література:

Основна [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14].

Допоміжна [15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26].

Міжнародні видання [27, 29, 30, 31].

Інформаційні ресурси Інтернет [32, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 49].

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Актуальні проблеми теорії та практики оподаткування : монографія / [за ред. Новицького А.М., Лисенка В.В., Швабія К.І.]. – Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2013. – 556 с.
2. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : монографія / [під ред. Л.Л. Тарангул]. – Ірпінь; К. : Фенікс, 2012. – 532 с.
3. Бюджетна система : підруч. / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбов. літератури ; Тернопіль : Екон. думка, – 2012. – 871 с.
4. Бюджетна система України: за заг.ред. В.М. Опаріна; навч. посіб.; тренінг-курс / Академія фінансового управління. – Київ, 2012. – 392 с.
5. Бюджетна і податкова система України у запитаннях і відповідях: навч. посібник/ Академія фінансового управління. – Київ, 2012. – 336 с.
6. Бюджетний кодекс України // від 8.07.2010 р. № 2456-VI.
7. Закон “Про Державний бюджет України” на відповідний рік
8. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР
9. Коляда Т.А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика : [монографія] / Т.А. Коляда. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. – 396 с.
10. Конституція України // Затверджена Верховною Радою України 28.06.1996 р. № 254/96-ВР
11. Модернізація податкової та митної політики в інституціональному забезпеченні розвитку економіки України : [монографія] / К. О. Ващенко, П. В. Пашко, С. В. Онишко та ін. ; за наук. ред. д.е.н., проф. П. В. Пашка, д.е.н., проф. С. В. Онишко. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. – 518 с.
12. Податковий кодекс України // від 2.12.2010 р. № 2755-VI.
13. Реформування податкової системи України: сучасні виклики та орієнтири: монографія / авторський колектив; за заг. ред. П.В. Пашка, Л.Л. Тарангул. – К. : ТОВ «Новий друк», 2015. – 570 с.
14. Юшко С. В. Бюджетна система : навч. посіб. / С. В. Юшко. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 348 с.

Допоміжна :

15. Алексєєв І.В. Бюджетна система : навч. посіб. / І.В. Алексєєв, Н.Б. Ярошевич, А.М. Чушак-Голобородько. – К. : Хай-Тек Прес, 2008. – 376 с.
16. Булгакова С.О., Барановський О.І., Барановська В.Г., Кучер Г.В. та ін. Бюджетна система України та Євросоюзу: монографія / За заг.ред. д.е.н., проф., акад. НАПН України А.А. Мазаракі. – Київ: Нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 409 с.
17. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
18. Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: Підручник. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 544 с.
19. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
20. Жибер Т.В., Коломієць Г.Б. Бюджетна система: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – Київ: КНЕУ, 2009. – 311 с.
21. Загорський В.С. Бюджетно-податкова система України: теорія і практика: Монографія. – Ірпінь: НАДПСУ, 2006. – 304 с.
22. Карлін М.І. Бюджетна система України: навч. посіб. – Київ: Знання, 2008. – 428 с.
23. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2008. – 670 с.

24. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: Навчальний посібник / [За заг. ред. В. В. Зубенка]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». – К., 2017. – 184 с.
25. Тарангул Л.Л., Коляда Т.А. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження бюджетної децентралізації в Україні / Л.Л. Тарангул, Т.А. Коляда // *Фінанси України*. – 2015. – № 3. – С. 30-44.
26. Фещенко Л.В., Проноза П.В., Кузьминчук Н.В. Бюджетна система України: Навч. посібник. – Київ: Кондор, 2008. – 440 с.

Міжнародні видання:

27. Koliada T., Muzychenko G. Evaluation of the State Intervention to the Country Economy by Global Democratic Markers / Tetiana Koliada, Ganna Muzychenko // *Scientific Development and Achievements*. – London, 2018. – 459 p. – P. 421-432.
28. Коляда Т.А. Особенности и перспективы бюджетной децентрализации в Украине / Т.А. Коляда // *Journal of Corporate Management and Economics “Maneko”*. – Bratislava: Institute of Management of Slovak University of Technology in Bratislava. – 2014. – № 2. – С. 229-238.
29. Slatvinska M., Belinska Y., Vodolazska O., Nakonechna H., Ruzhytskyi I., Koliada T. The model of the impact of changes in the national currency on key macroeconomic indicators in the face of uncertainty / M. Slatvinska, Y. Belinska, O. Vodolazska, H. Nakonechna, I. Ruzhytskyi, T. Koliada // *International Journal of Management (IJM)*. Volume 11, Issue 5, May 2020, pp. 908-919, Article ID: IJM_11_05_083 Available online at <http://www.iaeme.com/ijm/issues.asp?JType=IJM&VType=11&IType=5>
30. Фискальний федералізм. Проблеми і перспективи розвитку: монографія для магістрів, навчаючихся по програмам напрямлення «Фінанси і кредит» / [І.А. Майбуrow і др.]; под ред. І.А. Майбуrowа, Ю.Б. Іванова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 415 с.
31. Shevchuk O.A., Martynenko V.V. The impact of the budgetary component of fiscal policy on macroeconomic growth in conditions of financial decentralization: case of Ukraine / O.A. Shevchuk, V.V. Martynenko // *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. – 2020. – № 1 (32). – P. 424-432. – Режим доступу: <http://fkd.org.ua/article/view/200582>

Інформаційні ресурси Інтернет:

32. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/>. – Назва з екрана.
33. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
34. Офіційне інтернет-представництво Офісу Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>
35. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
36. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/>
37. Офіційний веб-сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sts.gov.ua>
38. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
39. Коляда Т.А., Музиченко Г.В. Вплив демократії на обсяг гарантованих державою соціальних послуг населенню та рівень їх фінансового забезпечення в умовах посткризового розвитку економіки / Т.А. Коляда, Г.В. Музиченко // [Електронний ресурс] // *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. – № 1. – 2012. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpuudp/2012_1/pdf/12ktadoc.pdf
40. Коляда Т.А. Фінансування витрат на економічну діяльність в контексті реалізації сучасної бюджетної політики держави / Т.А. Коляда // *Економіка промисловості*. – 2014. – № 3 (67). – С. 13-24. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/77220>

41. Коляда Т.А. Фінансове забезпечення соціальних функцій держави: стан, тенденції та напрямки оптимізації / Т.А. Коляда // Проблеми економіки. – 2014. – № 3. – С. 100–107. – Режим доступу: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-3_0-pages-100_107.pdf
42. Коляда Т.А. Джерела фінансування дефіциту бюджету: тенденції у застосуванні та виклики для стабільності державних фінансів України / Т.А. Коляда // Бізнес Інформ. – 2015. – № 2. – С. 215–222. – Режим доступу: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-2_0-pages-215_222.pdf
43. Коляда Т.А. Управління державним боргом у контексті стабілізації державних фінансів України / Т.А. Коляда // Економічний часопис – XXI. – 2015. – № 7-8 (1). – С. 82-85. – Режим доступу: http://soskin.info/userfiles/file/2015/7-8_1/Koliada.pdf
44. Коляда Т.А. Вплив бюджетних видатків на темпи соціально-економічного розвитку України / Т.А. Коляда // Економіка та суспільство. - 2017. - № 9. – С. 997-1004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal-9>
45. Коляда Т.А. Державний бюджет України на 2018 рік: особливості формування та перспективи виконання / Т.А. Коляда // Бізнес Інформ. – 2018. – №4. – С. 267-274. – Режим доступу: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-4_0-pages-267_274.pdf
46. Кробинець Г.В., Коляда Т.А. Управління бюджетним дефіцитом: вітчизняна практика та найкращий зарубіжний досвід / Г.В. Кробинець, Т.А. Коляда // Економіка та суспільство. - 2018. - № 18. – С. 122-128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/18_ukr/18.pdf
47. Коляда Т.А., Косминіна О.С. Бюджетний дефіцит України: сутність, причини виникнення та особливості управління / Т.А. Коляда, О.С. Косминіна // Modern Economics. - 2018. - № 12. – С. 100-105. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://modecon.mnau.edu.ua> DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V12\(2018\)-15](https://doi.org/10.31521/modecon.V12(2018)-15).
48. Коляда Т.А., Гуз М.В. Оцінка впливу дефіциту бюджету на фінансову безпеку держави / Т.А. Коляда, М.В. Гуз // Бізнес Інформ. – 2019. – №7. – С. 266-272. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-7_0-pages-266_272.pdf
49. Коляда Т.А., Мороз О.О. Бюджетне фінансування соціальних послуг в Україні: особливості та перспективи розвитку / Т.А. Коляда, О.О. Мороз // Бізнес Інформ. – 2019. – №10. – С. 199-206. – Режим доступу: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-10_0-pages-199_206.pdf
50. Мартиненко В.В. Специфіка управління власними доходами місцевих бюджетів умовах фінансової децентралізації / Мартиненко В.В. // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2019. – № 3. – С. 51-61. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/1029-2122-1-SM.pdf>